

Česká zemědělská univerzita v Praze

Fakulta agrobiologie, potravinových a přírodních zdrojů

Katedra agroekologie a rostlinné produkce

**Česká zemědělská
univerzita v Praze**

**Samozásobitelství v městském prostředí s podporou
komunitních zahrad a zahrádkářských spolků
Bakalářská práce**

Autor práce: Soňa Freslová

Obor studia: Ekologické zemědělství (ABE)

Vedoucí práce: Ing. Petr Dvořák, Ph.D.

© 2021 ČZU v Praze

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci "Samozásobitelství v městském prostředí s podporou komunitních zahrad a zahrádkářských spolků" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 30. dubna 2021

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucímu bakalářské práce panu Ing, Petru Dvořákovi, Ph.D. za odborné vedení, zájem, veškeré připomínky a trpělivost, kterou mi během tvorby věnoval. Dále také své rodině za podporu při mém studiu.

Samozásobitelství v městském prostředí s podporou komunitních zahrad a zahrádkářských spolků

Souhrn

Tato bakalářská práce byla zaměřena na fenomén samozásobitelství a jeho význam. Zabývala se jím jak na úrovni České republiky, tak i v celosvětovém měřítku. V úvodní kapitole bylo samozásobitelství zařazeno mezi tzv. „alternativní potravinové sítě“, kdy se spotřebitelům nákup v anonymním prostředí, jako jsou obchodní řetězce a velkoplošné maloobchodní prodejny, zevšedněl, a začaly je více zajímat původ a kvalita jimi konzumovaných potravin. Celý koncept byl vsazen do městského prostředí, kde tento fenomén může být uskutečněn skrze pěstitelství nebo nákup. Okrajově bylo zmíněno partyzánské zahradničení, a i celkem novodobá platforma mapování volně přístupného ovoce a bylinek, které taktéž mohou částečně přispět k samozásobení. Jedna z kapitol byla věnována možné distribuci potravin v městském prostředí, a to pomocí farmářských trhů – novodobého konceptu tradičních trhů, farmářských prodejen, bedýnkového prodeje a v neposlední řadě pomocí komunitou podporovaného zemědělství.

Další část práce pomocí odborné literatury zmínila vznik a vývoj zahrádkářského hnutí. A to nejprve skrze zahrádkářské osady a následně u nás poměrně novodobým trendem komunitních zahrad. Obsáhle byla zpracována souvislost zahrádkaření jako reakce na nedostatečné zásobování trhu v důsledku krizových situací v různých oblastech celého světa. A právě v tomto ohledu se bývalé socialistické země výrazně odlišují. Zahrádkářské osady jsou zde vnímány jako pozůstatek minulého režimu, ale přesto mají významný vliv na zásobení se potravinami. Zatímco osazenstvem v zahrádkářských spolcích jsou převážně lidé středního až vyššího věku, tak v komunitních zahradách je průměrný věk spíše nižší. Z představených výzkumů vyplývá, že zahrádkáři v převážné většině o soběstačnost v našich oblastech neusilují. Naopak je tomu např. na Kubě a paradoxně i ve Spojených státech amerických, kde nízkopříjmoví obyvatelé jsou poměrně závislí na práci v komunitních zahradách. Ať už kvůli samozásobení se potravinami, tak v některých případech může jít i o nezanedbatelný příspěvek do jejich rodinného rozpočtu. Z uvedených výzkumů vyplynulo, že zájem o zahrádkaření v posledních letech rozhodně neupadá, spíše naopak.

Klíčová slova: samozásobitelství, komunitní zahrada, farmářské trhy, regionální potraviny

Self-sufficiency in the urban environment with the support of community gardens and gardening associations

Summary

This bachelor thesis was focused on the phenomenon of self-sufficiency and its importance. It dealt with it both at the level of the Czech Republic and on a global scale. In the introductory chapter, self-sufficiency was included among the so-called „alternative food networks“ through which consumers began to seek alternatives to anonymous environments, such as retail chains and large grocery stores, as they increasingly became interested in the origin and quality of food they consumed. The whole concept of self-sufficiency was embedded in the urban environment, where this phenomenon can be realized through either self-cultivation of food or through purchase of food from small, local producers. Guerilla gardening was mentioned marginally, as well as a completely modern platform for mapping freely accessible fruits and herbs, which can also partially contribute to self-sufficiency. One of the chapters was devoted to the possible distribution of food in the urban environment, using farmers' markets—a modern concept of traditional markets—farm shops, box sales and, last but not least, community-supported agriculture.

Another part of the work, with the help of professional literature, mentioned the origin and development of the gardening movement. First through allotments (also known as community gardens) and then in the Czech Republic a relatively modern trend of communal gardens or farms (where members work on larger plots and take home a share of the food produced or the generated income). The context of gardening has been extensively addressed in response to the lack of market supply due to crisis situations in various parts of the world. It is in this respect that the former socialist countries are very different. Allotments (community gardens) are perceived in the Czech Republic as a remnant of the previous socialist regime, but they still have a significant impact on food supplies. While the members of allotments (community gardens) are mostly middle-aged and older, the average age in communal gardens is rather lower. The presented research reveals that the vast majority of gardeners do not strive for self-sufficiency in the Czech Republic. On the contrary, this is the case, for example, in Cuba and, paradoxically, in the United States of America, where some poorer people are relatively dependent on income from community gardens. Both in the form of food and monetary income, community gardening can be a significant contribution to a low-income family's budget. Presented research shows that interest in gardening has definitely not declined in recent years, rather the opposite.

Keywords: self-sufficiency, community garden, farmers markets, local foods

Obsah

1	Úvod.....	9
2	Cíl práce.....	10
3	Literární rešerše	11
3.1	Alternativní potravinové sítě	11
3.2	Samozásobitelství.....	11
3.2.1	Historický kontext a vývoj.....	12
3.2.2	Motivace	13
3.2.3	Stav sklizně ovoce a zeleniny v Česku.....	13
3.2.4	Environmentální přínosy.....	14
3.2.4.1	Ekologické zemědělství	14
3.3	Městské zemědělství	15
3.3.1	Proč se zabývat městským zemědělstvím	15
3.3.2	Vliv na životní prostředí	16
3.3.3	Střešní zahrady.....	17
3.3.4	Městské zahrady	17
3.3.5	Volně dostupné ovoce	17
3.3.6	Partyzánské zahradničení	18
3.4	Distribuce potravin.....	18
3.4.1	Farmářské trhy.....	18
3.4.2	Farmářské obchody	19
3.4.3	Bedýnky.....	20
3.4.4	Komunitou podporované zemědělství	20
3.5	Zahrádkářské spolky.....	21
3.5.1	Historie.....	21
3.5.2	Současnost	22
3.5.2.1	Česká republika	23
3.5.2.2	Velká Británie	23
3.5.3	Produkce	23
3.5.3.1	Česká republika	23
3.5.3.2	Porovnání se zahraničím	24
3.5.4	Ekosystémové služby	25
3.5.5	Kdo jsou zahrádkáři v osadách.....	26
3.6	Komunitní zahrady	27
3.6.1	Původ ze zahraničí	27

3.6.2	Vznik komunitních zahrad u nás	27
3.6.3	Cíle a motivace.....	28
3.6.4	Typy komunitních zahrad	28
3.6.5	Produkční potenciál komunitních zahrad.....	28
3.6.5.1	Česká republika.....	28
3.6.5.2	Belgie	29
3.6.5.3	USA.....	29
3.6.5.4	Velká Británie.....	30
3.6.6	Kdo jsou zahrádkáři z komunitních zahrad.....	30
4	Závěr	31
5	Literatura.....	32

1 Úvod

Stopy po snaze pěstovat v městském prostředí se nachází v historii od počátku urbanizace společnosti. Jako například využití komunálního odpadu v městském zemědělství ve starověkém Egyptě, zeleninové záhony a zavlažovací systémy na Machu Picchu (Viljoen et al. 2005), přes dobře známé „Vítězné zahrady“ (Victory Gardens) během první a druhé světové války (Lawson 2005) až k tradici zahrádkářských osad v mnoha evropských městech (Gibas et al. 2013).

Avšak městské zemědělství zpočátku nemělo tolik pozornosti mezi odborníky jako v poslední době. V průmyslových zemích západní Evropy a Severní Ameriky zprvu byla produkce potravin ve městech vnímána jako nevhodná pro město (Hampwaye et al. 2007) nebo pouze jako důležitá činnost při zajišťování potravin pro chudé domácnosti globálního Jihu (Mougeot 2000). Přesto se pěstování ve městech popularizuje a poukazuje na potenciál městského zemědělství, tak jako se stává zajímavým podnětem pro vědecké výzkumy.

Potravinové zahrady zaujímají důležitou roli v městském zemědělství. Simon-Rojo et al. (2016) rozlišují mezi úrovní zahradničení a úrovní farmaření v městské zemědělské činnosti. Zatímco městské farmaření je představováno úmyslnými obchodními modely (včetně sociálních, volnočasových, vzdělávacích nebo terapeutických), zahradničení odkazuje na „zemědělské činnosti s obecně nízkou ekonomickou závislostí na materiálových výstupech“ kombinující produkci potravin s dalšími, především sociálními, cíli. Simon-Rojo et al. (2016) dále dělí městské potravinové zahrady na „ty, které jsou založeny na individuální produkci (rodinné zahrady a zahrádky v zahrádkářských osadách) a ty, které jsou založeny na kolektivních systémech (vzdělávací, terapeutické a komunitní zahrady)“.

Z mnoha zdrojů se dozvídáme, jaké benefity přináší městské zemědělství a pěstování si vlastního jídla jak pro jednotlivce, tak pro celou komunitu. Mezi tyto výhody patří především zlepšení zdraví jednotlivců (Wakefield et al. 2007), zejména díky lepšímu přístupu k čerstvému ovoci a zelenině (Alaimo et al. 2008) a zvýšené fyzické aktivitě (van den Berg et al. 2010). Bylo pozorováno, že zahradničení má pozitivní vliv i na duševní zdraví (Middle et al. 2014).

Mezi nejčastěji uváděné benefity městského zemědělství patří vytváření a kultivování komunit, a to především díky komunitním zahradám (Middle et al. 2014). Mougeot (2000), odborník na toto téma, chválí městské zemědělství jako jeden z možných zdrojů potravy ve městech.

Úlohou městského zemědělství je zajištění zelené infrastruktury (van Veenhuizen 2006) a služby pro ekosystém (Colding et al. 2006) v městském prostředí. V případě městských zahrad produkujících potraviny existuje mnoho výhod jako třeba zlepšení vzduchu a kvality půdy (Boukharaeva & Marloie 2006), vytvoření místa pro flóru a faunu (Goddard et al. 2010) a zlepšení mikroklimatických podmínek (Turner 2011). Městské zemědělství je důležitým nástrojem pro využití volných pozemků (Lawson 2005), jakož i pro recyklaci městského pevného i kapalného odpadu a pro efektivní správu vodních zdrojů obecně (Mougeot 2000). Městské zemědělství je navíc nesmírně důležité pro udržení ekologických znalostí a vzdělávání (Boukharaeva & Marloie 2006) a pro budování vztahů mezi lidmi a přírodou (Okvat & Zautra 2011).

2 Cíl práce

Cílem práce bylo zhodnotit, zda rozvoj a podpora současného městského systému produkce a distribuce potravin (zahrádkářských kolonií a komunitních zahrad) umožní posílit či zlepšit úroveň samozásobitelství v městském prostředí.

3 Literární rešerše

3.1 Alternativní potravinové sítě

Přirozený vztah mezi výrobcí potravin a spotřebiteli, který byl znatelně narušen po druhé světové válce, v současné době prochází renesancí. Veřejnost se stále více zajímá o zdravé a čerstvé jídlo a stejně tak i o jeho původ. Nemalé množství nedávných skandálů ohledně prodeje závadných potravin (prošlé lhůty spotřeby, nekvalitní zelenina, „polská“ sůl či omývání prošlého masa manganovým roztokem) překvapilo nejednoho spotřebitele. Stále více lidí také nesouhlasí s prodejem v anonymním prostředí, jako jsou supermarkety a nákupní centra (Spilková et al. 2016). Městské zahrady jsou tak spojovány s širším hledáním ekologicky udržitelnějších a sociálně spravedlivých způsobů výroby, distribuce a konzumace potravin, známých jako alternativní potravinové sítě (Spilková et al. 2016; Renting et al. 2003).

Venn et al. (2006) ve své práci vyčlenili čtyři kategorie alternativních potravinových sítí dle vztahů mezi spotřebiteli a výrobcí. Do první kategorie patří výrobci, kteří jsou zároveň i spotřebiteli. To znamená, že potraviny jsou vyprodukovány těmi, kteří je posléze budou i konzumovat. Do této kategorie zařadili komunitní zahrady, komunitní centra s různými projekty zaměřenými na potraviny, komunitní potravinová družstva a pozemková družstva. Druhá kategorie je definována jako partnerství mezi výrobcí a spotřebiteli potravin. Rizika jsou zde vzájemně sdílena, a to na základě určité smlouvy na podílu a podobně. Do této kategorie zahrnují komunitou podporované zemědělství, tj. zemědělskou výrobu podporovanou určitou (městskou) komunitou. Třetí kategorie zahrnuje přímý prodej a jeho formy. Farmáři tím eliminují různé zprostředkovatele v distribučním řetězci a prodávají přímo či přes internet svým zákazníkům. Těmto kritériím odpovídají farmářské trhy, prodej přímo z farem, mobilní farmářské prodejny, adopční či nájemní schémata, bedýnkový prodej a výrobní družstva. Čtvrtá skupina je dle Venn et al. (2006) tvořena specializovanými prodejci, kteří jsou schopni prodávat kvalitní specializované zboží přímo, s vysokou přidanou hodnotou. Patří sem on-line prodejci potravin, specializovaní velkoobchodci či různé turistické atrakce.

Čechy lze bezpochyby nazvat národem zahrádkářů. V dobách nedostatku jídla (války, krize atd.), sloužilo zahrádkaření jako možnost produkce vlastního zdravého jídla. Později se stalo sociální aktivitou, při které se dalo odpočívat a jak dále uvádí Spilková et al. (2016), plní i rekreační a psychohygienickou funkci. Za dob socialismu, kdy byla svoboda a volnočasové aktivity totalitním režimem omezeny, začalo zahrádkaření stoupat na popularitě. V současné době se pohled na zahrádkaření ve městě mění, ubývají tradiční zahrádkářské spolky, ale naopak pozornost kolem městských či komunitních zahrad stoupá.

3.2 Samozásobitelství

Samozásobitelství lze definovat jakožto vznik potravin v domácnostech a jejich šíření mimo tržní prostředí (Smith a Jehlička 2013). Dle Librové (2003) se jím, a obecně zemědělstvím, zabývají zejména lidé, kteří to myslí s ekologicky příznivým životem vážně. Samozásobitelství potravinami popisuje jako ekologicky optimální koncept hospodaření. Avšak jeho doslovná podoba, kdy veškeré potraviny by byly vyprodukovány v rámci jednoho dvora, je pouhou idealizovanou myšlenkou. I v minulosti docházelo k nějaké formě obchodu, kdy původ potravin byl jak domácí, tak získaný darem či výměnou za jiné potraviny či díky vzájemné spolupráci v rámci obce se sousedskou výpomocí. Škantová (2009) zase samozásobitelství popisuje jako „souhrn aktivit, které uspokojují základní potřeby člověka a je výrazem částečné ekonomické soběstačnosti a vzdáleným odkazem na zapomínané tradice“.

Je pozoruhodné, že pod pojmem samozásobitelství potravinami se ve východní a západní Evropě skrývá lehce jiný význam. Zatímco v západním kontextu je samozásobitelství často

zmiňováno současně s dalšími alternativními potravinovými sítěmi a je implicitně koncipováno jako aktivistická praxe, tak ve střední a východní Evropě do nedávné doby bylo zobrazováno jako strategie motivovaná ekonomickými potřebami a nedostatečně rozvinutými trhy (Sovová & Veen 2020).

Samozásobitelské aktivity lze realizovat jak ve venkovském prostředí, tak v dnešní době již i v tom městském. Vždy se jedná o zahrady, ve městech spíše zahrádky, které jsou nejčastěji lokalizovány u vlastního domu. Avšak není tomu tak ve všech případech. Mezi dvě základní funkce, které tyto zahrady mohou naplňovat, patří buďto funkce okrasná, nebo užitková. Často však jde o jejich kombinaci (Škantová 2009). Podle Librové (2003) moderního člověka poutá užitková neboli produkční zahrada tím, že „obnovuje respekt k sezónním proměnám. Zelenina má krátkou vegetační dobu, mění se každým dnem, na rostlinách je dobře pozorovatelný vývoj v čase. Postmoderně blazeovaný člověk má na co čekat, má na co se těšit“.

3.2.1 Historický kontext a vývoj

Samozásobitelství bylo vždy spojováno převážně s venkovskými oblastmi. Avšak vysoký počet venkovských obyvatel měl v 18. století za následek nadbytek pracovních sil v zemědělství, a to vedlo k odlivu lidí do měst za prací. Tito noví městští obyvatelé zakládali u svých obydlí zahrádky a postupně vznikaly i zahrádkářské kolonie. Společnost se stále měnila, začala se zaměřovat spíše na tržní hospodářství, rozvíjí se i průmysl a doprava. S vývojem nových technologií konzervace a zpracování potravin se tak mění samozásobitelská funkce zemědělství na funkci dodavatelskou. Zpřetrhávají se přímé vazby mezi produkcí potravin a regionem a závislost na ročních cyklech taktéž přestává být zásadní (Škantová 2009).

V druhé polovině 20. století dochází k dalšímu odlivu obyvatel z venkova do měst. V Čechách nastupuje proces kolektivizace zemědělství (1948-1953) a s ním dochází k postupné likvidaci drobných soukromě hospodařících rolníků. To se stalo impulsem k rozvoji samozásobitelských aktivit na venkově, začínají se zakládat zahrádkářské spolky a v konečném důsledku to vedlo taktéž ke ztrátě kompetencí vedoucích k zajištění vlastní obživy u lidí žijících na venkově. Jako reakce na kolektivní zásobování zajišťované státem začíná sílit fenomén rekreace v podobě chataření a chalupaření (1970-1990) a společně s tím fenomén kutilství a samozásobitelství. Životní styl městského člověka a venkovana se v důsledku toho začíná výrazně lišit. Chatařením a chalupařením si tak člověk vytvářel své místo útočiště, které mu pomáhalo žít ve fádní realitě doby a kde se člověk mohl realizovat (Škantová 2009).

Se změnami po roce 1989 sice dochází k částečné obnově původních drobných hospodářství, nicméně samozásobitelství mělo klesající tendenci. Na samozásobitele bylo dle Škantové (2009) nahlíženo jako na konzervativce až podivíny z důvodu nízké efektivity svého snažení.

V trendu samozásobitelství nalezneme výrazný rozdíl v oblastech života společnosti mezi bývalými socialistickými zeměmi a většinou západní Evropy. Například ve Velké Británii se stalo módní záležitostí, která kromě tradičního jádra složeného ze starších ročníků méně zámožných vrstev, nabírá na oblibě i u mladších příslušníků středních a vyšších vrstev včetně řady celebrit. (Jehlička 2012). Tento fakt symbolicky dokládá založení produkčních zahrad v Buckinghamském paláci i v Bílém domě (Smith a Jehlička 2013).

Pro samozásobitele vycházejí drahé časopisy propagující samozásobitelství jako prospěšnou a žádoucí činnost, jež lidem umožňuje pohyb na zdravém vzduchu, posiluje komunikaci a spolupráci, rozšiřuje užitečné dovednosti a vědomosti, šetří peníze a je způsobem trvale udržitelné produkce zdravých potravin. Přes tento pozitivní image je rozsah samozásobitelství v západoevropských zemích poměrně omezený. Věnuje se mu mezi 5 a 20 % populace (Jehlička 2012).

Co se týká bývalých socialistických zemí, k samozásobitelství se zde hlásí 40 až 70 % obyvatel a jeho veřejný a mediální obraz je v mnohém nejednoznačný. Zahrádkářství,

zavařování a další způsoby domácí konzervace potravin, sousedská výměna přebytků a domácí hospodaření spojené s kutilstvím a mnoha dovednostmi bývají hodnoceny jako zbytečný přežitek z dob minulých (Jehlička 2012). Avšak je tu pořád nějaké procento lidí, které se tomu věnuje. Z celkové produkce z vlastních zahrádek se 69 % okamžitě spotřebuje, 17 % je využito jako dar, 12 % je konzervováno pro svoji další potřebu a 2 % zbudou jako odpad (Saman & Ráslová 2019).

Opustíme-li na chvíli naše evropské záhonky pěstěné převážně pro radost a rozhlédneme-li se dále po světě, zjistíme, že zahradičení může mít i docela jiné příčiny. Nejedná se pouze o luxusní potěšení z toho, že jsme si vypěstovali vlastní, lepší zeleninu, kterou nám obchody nenabízejí a že nepotřebujeme mít např. rajčata dovezená kamionem ze Španělska. Jak dále Librova (2003) uvádí, zahradičení jako nezisková a často komunitní činnost se rozmáhá po celé planetě. A to i v takových místech, kde práce s půdou během staletí zcela vymizela. A těmi jsou velká města, metropole či megalopole. Tento typ zahradičení je součástí nového širšího trendu, tzv. městského zemědělství. To může být chápáno jako strategie, jak přežít potravinovou krizi a nezaměstnanost převážně v chudých zemích světa. Ne ve všech případech se jedná pouze o pěstování ovoce a zeleniny, ale v některých městech také dochází k produkci obilí, chovu drůbeže a i dobytka. Pro příklad lze uvést Jakarta, Moskvu, Petrohrad či Havanu (Librová 2003). Ani Praha nezůstává pozadu. Chovu slepic se zde věnuje např. komunitní zahrada MetroFarm, nacházející se na Císařském ostrově. Tomu, kdo si tam adoptuje slepici, nabízí i odběr a zásobování se vejci (MetroFarm 2021).

3.2.2 Motivace

Samozásobitelství vždy stavělo na spolupráci s dalšími členy rodiny či na sousedské výpomoci. V současné době lze ale ideál úplné soběstačnosti naplnit jen velice obtížně, protože populace samozásobitelů u nás stárne. Nicméně stále častější skandály spojené s produkcí konvenčních potravin navádí samozásobitele k vlastní nerizikové produkci. Avšak o údajné nezávadnosti by se dalo spekulovat, jelikož výpěstky či výsledné produkty samozásobitelské činnosti nepodléhají kontrolám nezávadnosti, jako je tomu u těch z obchodů. Mezi další motivy lze zařadit ekonomicko-praktické jako částečnou ekonomickou nezávislost či absenci nákupních příležitostí (Škantová 2009). Dle Divínové (2015) z hlediska finančního a časového ale žádné velké výhody ze zahradičení neplynou, a tak tato činnost musí být koníčkem, u kterého se lidé odreagují a mají radost z vypěstovaných produktů. Stejný názor zastává taktéž Škantová (2009), podle které obtíže spojené se samozásobitelstvím, pro příklad lze uvést např. zvýšené pracovní vytížení, mohou přinášet pocity seberealizace, relaxace a zábavy.

3.2.3 Stav sklizně ovoce a zeleniny v Česku

Pokud by české samozásobitelství mělo být pouze dědictvím ekonomické situace v socialistickém období, musel by se, v důsledku rozšíření supermarketů a poklesu výdajů domácností na potraviny, počet samozásobitelů v uplynulých letech viditelně zmenšovat (Jehlička 2012). Z výzkumu provedeného Alberem a Kohlerem (2008) vyplývá, že v roce 2003 30 % české populace produkovalo potraviny a podle Smithe a Jehličky (2013) to v roce 2010 již bylo 43 % domácností, což tuto teorii vyvrací. Mírný pokles byl zaznamenán Vávrou et al. (2018), kdy z 818 respondentů 38 % pěstovalo potraviny.

Podle šetření Rodinné rozpočty, které probíhá každoročně pod Českým statistickým úřadem, ale pouze do roku 2015 jsou zveřejňovány výsledky, je rozsah samozásobitelství vysoký. V již zmiňovaném roce se prostřednictvím samozásobitelství vyprodukovalo 40 % čerstvého ovoce mírného pásma spotřebovaného v českých domácnostech, 32 % vajec, 27 % brambor a 19 % zeleniny (ČSÚ 2016). Z celkové produkce zeleniny v ČR bylo 13,5 %

vypěstované na zahrádkách a určeno pro vlastní spotřebu, přičemž 240000 domácností jí samozásobitelsky produkuje (Saman & Ráslová 2019).

Uvádí se, že až 73 % obyvatel ČR v produktivním věku pěstuje doma bylinky, ovoce zeleninu nebo květiny, přičemž průměrná plocha zahrádek je 50 m² a z toho 20 % výměry tvoří plochu pro pěstování brambor. Nejčastěji jsou pěstovány bylinky a květiny (pažitka, bazalka, máta a petržel), o něco méně zelenina (rajčata, papriky, okurky a petržel) a na posledním místě ovoce (jahody a jablka) (Saman & Ráslová 2019).

Podle Jehličky (2012) je samozásobitelství jevem rovnoměrně rozprostřeným, a to jak přes všechny příjmové kategorie, tak i co se vzdělání a povolání týče. Z respondentů, kteří označili svou životní úroveň za dobrou, se v roce 2010 samozásobitelství věnovalo 48 %. Respondentů samozásobitelů s „ani dobrou ani špatnou“ životní úrovní bylo 43 % a mezi lidmi, kteří považovali svou životní úroveň za špatnou, jich byla třetina. Pokud jde o podíl samozásobitelů ve skupině lidí s nejnižším (základním) a nejvyšším (VŠ) vzděláním, v obou případech byl shodný – 35 %. Stejně procento bylo i mezi samozásobiteli živnostníky a podnikateli. Co se týče rozložení samozásobitelství mezi město vs. venkov, tak to bylo poměrně rovnoměrné. V sídlech s populací menší než 2000 produkovalo část svých potravin 65 % obyvatel. Mezi obyvateli středně velkých měst to bylo 41 % a v Praze 21 %.

3.2.4 Environmentální přínosy

I když zahrádkaření je jen ve výjimečných případech motivováno ekologicky, jeho environmentální přínosy jsou velmi významné. Snižuje ekologickou stopu tím, že zásobuje domácnost, širší rodinu a případně i sousedy ovocem a zeleninou. Zahrádkáři, a tím pádem ani podarování spotřebitelé, nepodporují dálkovou dopravu potravin, která je potřeba na přepravu některých výpěstků z industrializovaného zelinářství a ovocnářství. Pro ty, kteří se věnují zahrádce, nemá dost smyslu ba ani času pobývat v nákupních centrech. Každodenním nebo alespoň častým kontaktem se svými rostlinami a půdou se posiluje jejich vztah k přírodě (Librová 2002).

Jak již bylo naznačeno, environmentální přínosy samozásobitelství jsou velice význačné a s největší pravděpodobností výrazně převyšují ty spojované s certifikovanými biopotraviny z ekologického zemědělství. Mnoho zahrádkářů nepoužívá průmyslově vyrobené pesticidy a ani průmyslová hnojiva a ve skutečnosti tak produkují biopotraviny, i když bez oficiálních certifikátů. Z průzkumu provedeného v roce 2010 vyplývá, že 54 % samozásobitelů používalo pouze přírodní hnojiva, 15 % nepoužívalo žádná hnojiva a 48 % používalo pouze přírodní postřiky nebo manuální metody boje se škůdci (52 % tedy používalo průmyslově vyrobené pesticidy, ale ty jsou často používány jen výběrově na určité plodiny) (Jehlička 2012).

Ve srovnání s prodávanými potravinami včetně biopotravin je uhlíková stopa samozásobitelství mizivá. 65 % českých samozásobitelů využívá zahrádku u svého domu, 10 % chodí na zahrádku pěšky, 4 % jezdí na kole a 6 % používá pro přepravu na zahrádku veřejnou dopravu. Pouze 15 % samozásobitelů využívá soukromé auto nebo motocykl (Jehlička 2012).

3.2.4.1 Ekologické zemědělství

V České republice podléhá ekologické zemědělství zákonu o EZ č. 242/2000 Sb. Ten jej definuje jako „zvláštní druh zemědělského hospodaření, který dbá na životní hospodaření a jeho jednotlivé složky. Stanovuje omezení či zákazy používání látek a postupů, které zatěžují, znečišťují nebo zamořují životní prostředí nebo zvyšují rizika kontaminace potravního řetězce, a který zvýšeně dbá na vnější životní projevy a chování a na pohodu chovaných hospodářských zvířat.“

Dále se ekologické zemědělství vyznačuje šetrnými zpracovatelskými postupy při výrobě potravin. Zásadně se nepoužívají chemicko-syntetické látky. Ekologické zemědělství i

zpracování potravin jsou v celém procesu kontrolovány specializovanou a nezávislou kontrolou. Po certifikaci jsou biopotraviny označeny a tím odlišeny od ostatních potravin (Dvorský 2014).

3.3 Městské zemědělství

Pojem městské zemědělství pochází z anglického „urban agriculture“ nebo „peri-urban agriculture“. Lze jej definovat jako pěstování plodin a chov hospodářských zvířat na území měst nebo v jejich těsném sousedství (van Veenhuizen 2007). Může se jednat o pěstování zeleniny či malého ovoce v truhlících na balkonech, přes výsadbu ovocných stromů v městských parcích, zahrady soukromých sídel, zahrádkářské kolonie a komunitní zahrady až po komerční farmy na území měst nebo pěstitelské technologie nezávislé na světle a půdě (Sovová 2014). Mougeot (2000) uvádí, že význačným rysem rozlišující městské zemědělství od jeho venkovského protějšku není ani tak umístění zemědělské výroby do měst, ale především její provázání s městským ekologickým a ekonomickým systémem.

Pěstování jídla ve městech přináší mnoho benefitů, mezi něž patří mimo jiné i potravinová bezpečnost (Spilková et al. 2016). Ta je definována jako „stav, kdy mají všichni lidé v kterýkoliv moment přístup k dostatečnému množství kvalitního a výživného jídla, které jim umožní vést zdravý a aktivní život“ (World food summit 1996). Počátky městského zahrádkářství, coby asistenčního programu pro sociálně slabší můžeme hledat v Evropě již v 19. století, zejména ve Francii, Belgii či Dánsku (Spilková et al. 2016).

Spilková & Vágner (2018) uvádějí, že zahrádkářské kolonie a nově vznikající komunitní zahrady jsou soustředěny hlavně v největších městech a v oblastech s bohatou průmyslovou a těžební minulostí. Toto zjištění tak podporuje význam zahradničení jakožto důležitého prvku městského zemědělství. Nicméně nejistota ohledně pronájmu půdy a dlouhodobé udržitelnosti jsou jednou z největších překážek ohledně budoucnosti zahrádkářských kolonií a komunitních zahrad. Podle Spilkové & Vágnera (2018) by na městské zemědělství mělo být nahlíženo jako na primární způsob využití půdy v udržitelném plánování, do kterého by měla být zaangažována i širší veřejnost. Toto funguje, jak uvádí Škantová (2009), např. ve Velké Británii, kde je městské zahradničení natolik populární, že pro plochy určené k zahradničení je v nových a připravovaných urbanistických projektech prostor přímo vymezen předem. Snahou designérů je i to, uzpůsobit městskou architekturu potřebám samozásobitelství v permakulturním stylu. Permakulturní zahrady do svého uspořádání začleňují vyšší duchovní rozměr, a to sounáležitost člověka se zemí a s přírodou.

3.3.1 Proč se zabývat městským zemědělstvím

Důvodem, proč bychom se tomuto tématu měli věnovat je fenomén zvaný urbanizace. V roce 2008 lidstvo poprvé v historii překročilo pomyslnou hranici, kdy ve městech žila více jak polovina populace (UNFPA 2007). Konkrétně v České republice v roce 2012 žilo ve městech 70 % obyvatel z celkového počtu obyvatel státu (Frelich 2012). Venkované se do městských oblastí přesouvají s vidinou větší nabídky pracovních míst, dostupnějšího vzdělávání a zdravotní péče, pestrého intelektuálního a kulturního vyžití, snáze dostupnou politickou participací či vyšší rozmanitostí nabízeného zboží a tím širší možností spotřebitelské volby (Sovová 2014).

Ve státech s nižším HDP vede urbanizace ke známým neblahým důsledkům, kdy noví obyvatelé měst se namísto vysněného životního stylu potýkají s nezaměstnaností, nevyhovujícími podmínkami pro bydlení, chudobou a sociálním vyloučením. V některých případech takovýmto problémům čelí také i obyvatelé ekonomicky vyspělých zemí. Pro příklad lze uvést industriální města v USA, jejichž obyvatelé po ukončení průmyslové výroby obtížně

hledají způsob obživy (Sovová 2014). Oblasti, ve kterých lidé mají pouze omezený přístup ke zdravým a cenově dostupným potravinám, se označují jako tzv. potravinové pouště (Dutko et al. 2012).

A proto se od konce 70. let 20. století městské zemědělství rozšiřuje převážně v rozvojových zemích čelících rapidní urbanizaci (subsaharská Afrika, jihovýchodní Asie) a / nebo kvůli tomu, že tyto země nejsou schopny dodávat v dostatečném množství a cenově dostupné potraviny velkému počtu městského obyvatelstva (východní a střední Evropa). Městské zemědělství si své místo získalo i ve vysoce urbanizovaných společnostech jako např. v USA, Japonsku, západní Evropě, asijských městských státech a v tichomořských ostrovech jako je Fidži (Mougeot 2000).

Městské zemědělství je v podstatě zdrojem zásob do městského potravinového systému a pro domácnosti pouze jedna z mála možností, jak se vyhnout ohrožení týkajícího se potravinové bezpečnosti. Také je to jedna z několika možností, jak produktivně využít městské otevřené prostory, jak zpracovat a / nebo využít městský pevný a kapalný odpad, v některých případech i možnost, jak ovlivnit finanční příjem a nezaměstnanost a v neposlední řadě i jak efektivněji nakládat se sladkovodními zdroji (Mougeot 2000).

Současný potravinový systém je závislý na ropě a dalších fosilních zdrojích jak při výrobě (průmyslově vyráběná hnojiva a pesticidy, zemědělské stroje), tak při distribuci (zpracování, přeprava, balení či chlazení) (Norberg-Hodge et al. 2002). Jenže tyto zdroje nejsou nevyčerpatelné, a tak s horší dostupností se zvyšuje i jejich cena. To do budoucna znamená ohrožení stávajících dodavatelských řetězců a cenové fluktuace podobné potravinové krizi z roku 2008. A právě z takového vývoje vyplývá, že v budoucnu bude zapotřebí hledat místa k pěstování potravin i na méně obvyklých místech, mezi něž patří právě města (Sovová 2014).

Ve světě, kterému stále více dominují velká města, se mezinárodní společenství začíná zabývat otázkou udržitelnosti měst. Jak již bylo řečeno, města v dnešní době využívají příliš mnoho přírodních zdrojů a produkují příliš mnoho odpadu. Ekologické stopy měst narušují domovy mnoha živočišných, ale i rostlinných druhů. Dopad města nekončí s jeho hranicemi, ale zasahuje ještě daleko za ně. Právě pro pěstování potravin potřebují města ohromné lány půdy, které se nenacházejí uvnitř nich, ale právě za jejich územím. Navíc jsou konfrontována s rostoucím počtem lidí, a tedy i s rostoucím počtem úst, které je nutno nakrmit. Spolu s dalšími aktivitami má proto městské zemědělství důležitou roli k přispívání k budoucí udržitelnosti měst (Deelstra & Girardet 2000).

3.3.2 Vliv na životní prostředí

Městské zemědělství se od toho ve venkovských oblastech liší převážně svým měřítkem, pěstovanými plodinami, délkou spotřebitelského řetězce a mírou tržní orientace (Sovová 2014). Co se týče dopravních vzdáleností, tak ty u vstupů a výstupů zpravidla nepřekračují hranice daného města (Norberg-Hodge et al. 2002), jelikož velkou část městské zemědělské produkce spotřebují sami pěstitelé. Právě především u samozásobitelů či zemědělců prodávajících v kratších a méně formálních spotřebitelských řetězcích do hojné míry odpadá potřeba obalových materiálů. Ty lze převést na materiálové a energetické úspory při jejich výrobě i likvidaci (Sovová 2014). Kratší dopravní vzdálenosti tak znamenají snížení CO₂, snížení znečištění ovzduší obecně i snížení závislosti na fosilních palivech. Zároveň tak potraviny, které jsou na cestě kratší dobu, k zachování svojí čerstvosti potřebují méně energie na chlazení a zpracování, případně i jiných opatření (Norberg-Hodge et al. 2002). Mimo samozásobitelství jsou časté nepeněžní způsoby směny a neformální pouliční prodej. Také jsou zemědělci využívány trhy nebo malé obchody, případně pak v menší míře prodávají zboží supermarketům a dalším zprostředkovatelům. Díky přirozené blízkosti spotřebitelů se městské zemědělství hodí i pro pěstování rychle se kazících a obtížně pěstovatelných plodin (Sovová 2014).

Kromě produkce potravin a tím pádem zajištění potravinové bezpečnosti může zemědělství ve městech plnit řadu dalších funkcí. Podle van den Berga a van Veenhuizen (2005) zelené plochy nejenom ve městech přispívají ke zlepšení životního prostředí zachycováním CO₂, dále zmírňováním efektu tzv. tepelného ostrova – jevu, kdy je teplota ve městě vyšší než za jeho hranicemi vlivem absorbce tepla zastavěnými plochami, zadržováním dešťové vody, hluku a prachu. Dále tyto zelené plochy při správném obhospodařování k přírodě šetrným způsobem zvyšují biodiverzitu a slouží v městském prostředí jako útočiště pro nejrůznější organismy. Stále častěji je městské zemědělství napojeno na zpracování organického odpadu nebo odpadních vod vzniklých na území města. Tudíž kromě ekologického přínosu uzavírání nutričních cyklů to znamená také odlehčení odpadovému hospodářství a s tím spojené finanční, materiálové a energetické úspory. Tento potenciál však dle Sovové (2014) pro své plné využití vyžaduje koordinaci „shora“ a vstřícné legislativní podmínky.

Produkce potravin v městském prostředí s sebou ale nese i určitá environmentální rizika. Jedním z nich může být možnost kontaminace plodin vinou znečištěného vzduchu, vody nebo i půdy. Ve městě je vyšší riziko znečištění zejména těžkými kovy z průmyslových zdrojů nebo z dopravního provozu. Mezi způsoby, jak této kontaminaci předcházet, patří například imobilizace těžkých kovů přidáním vápna nebo hnoje nebo vysazením nejedlých rostlin. Ty jsou schopny těžké kovy absorbovat. V dalším případě je možné se zaměřit na výsadbu rostlin, které jsou ke kontaminaci odolnější (Sovová 2014).

3.3.3 Střešní zahrady

V posledních letech se stále více ve městech rozrůstá trend střešních zahrad. Mají mnoho nesporných výhod, mezi které patří jak to, že jsou esteticky krásné, tak i to, že zlepšují kvalitu ovzduší, izolační vlastnosti domu, a navíc mohou být i útočištěm pro některé hmyzí druhy (např. blanokřídlé nebo motýly). Mezi další plus zelených střech patří to, že mohou zadržet a vrátit do ovzduší až 99 % srážkové vody (Saman & Ráslová 2019).

3.3.4 Městské zahrady

Jako významný vzor pro rozvoj městského zahradničení lze uvést např. Kubu (Nosková & Matoušková Lankašová 2015). V důsledku vyhlášeného embarga nebyla možnost dovozu potravin, hnojiv, pesticidů a ani pohonných hmot (Librová 2003). Po roce 1990 zde začínají fungovat tzv. organopónicos, městské zahrady, které podporují samozásobitelství a významně se podílejí na prevenci hladovění až dodnes (Nosková & Matoušková Lankašová 2015). Librová (2003) uvádí, že až 60 % zeleniny vyprodukované na Kubě je pěstováno právě ve městech a většinou se jedná o formu pěstování blízko tzv. ekologickému či organickému zahradničení. Kromě velkých příměstských zahradnictví tamější úřady registrují asi 1 milion malých užitkových zahrádek menších než 800 m². Zahrádkaření zde má velkou podporu i z oficiálních míst. Zahrádkáři i „bosí agronomové“ tak vzkřísili a vylepšili tradiční metody nakládání s půdou a rostlinami a namísto umělých hnojiv se začal ve velkém používat kompost. Na pozemcích se místo traktorů objevili osli a byly založeny laboratoře, jejichž úkolem je vyvíjet organická hnojiva a organické pesticidy.

3.3.5 Volně dostupné ovoce

Jedna z možností, jak se ve městě legálně dostat a zásobit se volně rostoucím ovocem či bylinkami, je podívat se na mapu iniciativy Na ovoce, z.s. Jak sami o sobě píšou, slouží jako komunitní platforma lidem, kteří chtějí zodpovědně využívat přírodní bohatství v podobě volně rostoucích ovocných stromů, keřů či bylinek. Inspirací k jejich vzniku byla německá organizace Mundraub.org a slovenská Fruitmap.sk (Na ovoce 2021). Před pár lety tato společnost

představila novou mobilní aplikaci, do které uživatelé sami mohou přidávat místa volně rostoucích stromů i s jejich fotografiemi nebo je naopak vyhledávat. Aplikace také obsahuje kalendář, který zobrazuje, které ovoce ve vybraném období obvykle dozrává (Šeráková 2018). Nejde jen o mapování volně dostupného ovoce, ale spoluprací s místními spolky, samosprávami a institucemi se jim také daří zakládat nové výsadby veřejných ovocných sadů a alejí. Aby budoucí sad dobře sloužil jako veřejný jedlý park, krajínotvorný prvek nebo komunitní prostor a k tomu, aby plodil ovoce, je potřeba řádné péče. A proto při veřejných výsadbách dbají i na zajištění dlouhodobé péče o vysazené sady a posílení vztahu k místu skrze zapojení místní komunity (Na ovoce 2021).

3.3.6 Partyzánské zahradničení

Okrajově lze nalézt samozásobitelství i v tzv. partyzánském zahradničení (guerilla gardening), jehož hlavním posláním je motivovat lidi ke zvelebování zanedbané čtvrti nebo města. Nejde pouze o to sázet jen okrasné druhy, ale ve spojení s freeganismem lze tyto plochy udělat užitečnými i co se výnosu potravin týče. A tak spojením těchto dvou myšlenek ústí ve vysazování zeleniny a ovocných na veřejných místech. Jenže jak už z názvu vyplývá, jedná se o partyzánskou činnost, jelikož sázet rostliny na cizím pozemku je nelegální (Boček 2009).

3.4 Distribuce potravin

3.4.1 Farmářské trhy

Jedna z možností, jak zpeněžit svoje výrobky nebo naopak kde přijít k potravinám, jsou farmářské trhy. Lze je definovat jako pravidelně a na stejném místě se konající trhy, kde jsou produkty prodávány přímo farmáři. V České republice se začal tento novodobý fenomén šířit v roce 2010 a to i díky vypsání grantové soutěže Ministerstva životního prostředí. To ale neznamená, že by do té doby neexistovala možnost nakoupit čerstvou zeleninu, ovoce a další výrobky na tržnici či na trhu. Jak dále Spilková et al. (2016) uvádějí, farmářské trhy tyto možnosti značně rozšířily, a hlavně přinesly nový koncept nákupu a prodeje, který se od tohoto okamžiku „prodával“ coby Farmářský trh. V České republice funguje organizace Asociace farmářských tržišť ČR, která sdružuje spolky a sdružení pořádající dílčí trhy. Mezi jejich základní principy, které dodržují, patří důsledný výběr prodejců, kvalita a tuzemský původ potravin, vysoká kultura prodeje, férový přístup k prodejcům, rozumně nastavené poplatky za prodejní místa, ožívování městských prostor, podpora malého a středního zemědělského sektoru a výběr lokálních potravin (AFTČR 2021).

Podoba jednotlivých farmářských trhů je velice různorodá. Liší se od sebe nejen velikostí a počtem stánků, ale také rozsahem sortimentu, který na nich můžeme najít. Na větších trzích lze nalézt místo pro desítky až stovku stánků, které nabízejí zemědělské produkty jako např. zeleninu, brambory a ovoce a také zpracované potraviny jako např. uzeniny, sýry a pečivo. Podíl stánků s nezemědělskými výrobky, což jsou např. řemeslné výrobky, se pohybuje od deseti do zhruba čtyřiceti procent. Často tyto výrobky, prodávané zejména na trzích ve velkých městech, mají svůj původ v chráněných dílnách. Většina prodejců přijíždí na trhy z dojezdové vzdálenosti do hodiny a 80 % prodejců je tak ze stejného regionu, kde se daný trh koná. Najdou se zde ale i výjimky, které platí zejména pro specifické produkty často označené certifikovanou regionální značkou nebo pro prodejce vína a některého sezónního ovoce (např. meruňky), které se také dováží na trhy z větší vzdálenosti z produkčních oblastí. Prodej dováženého zboží (zeleniny a potravin) je ale okrajový a musí být v souladu s Kodexem Farmářských trhů. I periodicita konání trhů je velmi různá. Nejčastěji se konají jednou týdně, popřípadě jednou za čtrnáct dní, ale ty největší i několikrát do týdne, jako např. trh na Kubánském náměstí v Praze.

Přes zimu je nabídka sezónní produkce limitována, a proto je i aktivita většiny trhů omezená. Nová sezóna s pořádáním farmářských trhů tudíž začíná opět na jaře (Spilková et al. 2016).

Mezi nejčastěji zmiňované motivace zákazníků, proč navštěvují farmářské trhy, patří to, že věří, že potraviny z těchto trhů jsou čerstvější a zdravější než ty z klasických obchodů. Důležité pro nakupující je i lokální původ potravin a s tím i ochrana životního prostředí. Dále je respondenty uváděno, že chtějí nakupovat české potraviny, produkované českými farmáři, resp. pěstiteli v Čechách (Spilková et al. 2016).

Dle Spilkové & Perlína (2013) s rozmachem fenoménu farmářských trhů přicházejí i problematické oblasti. Prvním důvodem k obavám by mohlo být to, že samozásobitelství má v Česku dlouholetou a pevnou tradici. Pro Čechy není nic neobvyklého pěstovat si vlastní zeleninu či ovoce na zahrádkách či v zahrádkářských koloniích. I s chovem drůbeže a malého zvířectva na dvorcích rodinných domů jsou obyvatelé tuzemska dobře obeznámeni, a tak domácí produkty nejsou zcela nedosažitelné. Takovéto praktiky platí zejména pro obyvatele venkovských oblastí, u nichž lze předpokládat, že mají vlastní zahrádky. A právě proto venkované nejsou typickými zákazníky farmářských trhů. Jednou z výhod, které vedle získávání zdravých a čerstvých potravin s sebou samozásobitelství přináší, je vytváření mezilidských vztahů neekonomického charakteru ve venkovské komunitě. Je to tím, že mnoho samozásobitelů část své produkce, kterou nestihnou sami spotřebovat, rozdají přátelům a příbuzným. Toto však ve městě, kde jsou možnosti zahrádkaření omezené, zcela chybí. A právě díky tomu se do popředí zájmu městských obyvatel velmi rychle dostaly hlavně farmářské trhy a systém bedýnkového prodeje.

Další důvod k obavám je bezesporu nedůvěra některých zákazníků ke kvalitě a původu potravin, které jsou na trzích prodávány. Během prvního roku fungování farmářských trhů bylo zaznamenáno několik skandálů s prodejem zboží, které bylo vydáváno za lokální, ale přitom bylo dovezeno z velkoskladu (Spilková & Perlín 2013). Na tento popud Ministerstvo zemědělství vydalo v roce 2011 směrnici, ve které jsou definovány standardy farmářských trhů. Mimo to směrnice popisuje, co by měly trhy splňovat, aby mohly být označeny za farmářské. Hlavním důvodem bylo rozlišení tradičních tržnic s ovocem a zeleninou, ve kterých lze prodávat zboží z velkoskladů, od farmářských trhů, na kterých své zboží prodávají sami farmáři. Kromě této směrnice se však prodejci musí řídit legislativou platnou pro veterinární, fytosanitární a hygienické regulativy pro skladování a prodej farmářských výrobků. Během téhož roku 2011 vznikl také výše zmiňovaný Kodex farmářských trhů (Spilková et al. 2016). Podle něho musí farmářský trh, pořádaný členem Asociace farmářských tržišť, splňovat stanovené podmínky z oblasti organizace farmářského trhu a z oblasti charakteru potravin prodávaných na farmářském trhu (AFTČR 2021).

3.4.2 Farmářské obchody

Dle Spilkové et al. (2016) byl rozmach farmářských obchodů v České republice reakcí na polistopadový vývoj maloobchodní sítě a spotřebního chování. Zhruba od období po sametové revoluci se stalo populární nakupování ve velkoformátových prodejnách typu supermarket, diskont nebo hypermarket, které vrcholilo od počátku nového tisíciletí. Tímto způsobem nakupování se však český trh postupně nasýtil, a proto čeští zákazníci vřele uvítali možnost zajít na nákup do farmářských obchodů. Menších prodejen, které nabízejí kvalitní potraviny od drobných domácích producentů. Ovšem i dříve byl způsob, jak přijít k produktům místních farmářů a tuto úlohu plnily prodejny zdravé výživy. Farmářské obchody však byly zcela novým konceptem prodeje, zaváděné jako malé autentické prodejny zaměřené na prvotřídní kvalitu svého zboží pocházejícího od menších, primárně zdejších či vzdálenějších českých výrobců a kladoucí důraz na příjemné prostředí a osobní přístup k zákazníkům.

3.4.3 Bedýnky

Rozvoj bedýnkových schémat u nás úzce souvisí s rozvojem farmářských trhů. Tato forma distribuce potravin, řadící se mezi alternativní potravinové sítě, již dlouhou dobu funguje v zemích, ve kterých se daří malým farmářům a přímému prodeji obecně. Mezi tyto země patří např. Francie, Velká Británie, Německo či Švýcarsko. Bedýnkový prodej funguje na principu, kdy zboží putuje přímo od výrobce – farmáře, případně přes maximálně jednoho prostředníka, co nejrychleji ke spotřebiteli. I v tomto případě je snaha vyhnout se složitému distribučnímu systému s množstvím překladních míst. Právě ty mají za následek zvyšování cen potravin a zároveň snižují i jejich čerstvost na konci distribučního řetězce. Pro spotřebitele je také důležité to, že přesně ví, kdo jejich potraviny vypěstoval nebo vyrobil. Existuje i možnost seznámení se se „svým“ farmářem např. na výdejním místě či přímo zajet na místo, kde se jejich bedýnka rodí. Obsahem bedýnek jsou zejména sezónní potraviny vypěstované v dané lokalitě a časté je také to, že bedýnková schémata mohou shromažďovat produkty od více než jednoho farmáře. Jsou známy i případy, převážně ze zahraničí, kdy bedýnky jsou doplňovány i některými dováženými exotickými druhy ovoce, a to mimo sezónu, ale většinou se jedná o bio kvalitu nebo alespoň na principu nákupu fair trade (Spilková et al. 2016).

Prodej bedýnek funguje u každého prodejce lehce jinak, ale jejich společným rysem je zejména to, že zákazník si pravidelně, a to jednou týdně či jednou za dva týdny odebírá určité množství zboží. Zbožím je myšlena zelenina, která může být sezónní ale i ta, kterou lze skladovat a ostatní doplňkové produkty. Nejčastěji je to ovoce, opět sezónní, mléčné výrobky, vejce, ořechy, med, ale i maso, víno, koření nebo květiny. Distribuce je realizována tak, že dodavatel doveze bedýnku buď přímo na adresu kupujícího, nebo na smluvené odběrové místo, kde si jí spotřebitel ve smluvený čas vyzvedne (Spilková et al. 2016).

3.4.4 Komunitou podporované zemědělství

Komunitou podporované zemědělství (KPZ) funguje na důvěrném vztahu mezi producenty a zemědělci, a to přímo a bez dalších prostředníků. Spotřebitelům tento způsob produkce a spotřeby potravin, vytvářející příznivější potravinový systém, umožňuje získat lokální, zdravé a většinou ekologicky šetrně pěstované jídlo produkované s péčí a radostí. Drobní farmáři, zapojení do KPZ, tak mohou být soběstačnější a zajistit kvalitu potravin i procesu svojí výroby. Dále tento koncept sedlákům nabízí možnost, jak svým uvědomělým pěstováním udržovat zdravou krajinu a zároveň se stát respektovaným členem/členkou místních komunit. Tento celosvětový koncept produkce a distribuce potravin funguje na vzájemném partnerství spotřebitelů a lokálních zemědělců. Rizika i přínosy při hospodaření jsou zde vzájemně sdíleny a byl prokázán i pozitivní vliv na vytváření pracovních příležitostí v zemědělských oblastech. A to díky tomu, že model KPZ umožňuje přístup na trh i malým zemědělcům (AMPI & PRO-BIO LIGA 2021).

Je uváděno, že koncept KPZ staví na třech základních kořenech. Těmi jsou: potravinová suverenita, solidární ekonomika a ekologicky šetrné hospodaření. Pod pojmem potravinová suverenita je schováno právo na zdravé a kulturně specifické potraviny, produkované ekologicky šetrně a trvale udržitelně. Místní obyvatelé tak zároveň mají právo ovlivnit environmentální, sociální, hospodářské a kulturní dopady produkce jejich potravin. A to tím, že si vyberou zemědělce, kteří jejich potraviny vyprodukují, zároveň si i mohou zvolit potraviny, které chtějí odebírat a v jakém množství, za jakou cenu a prosadit si jejich ekologicky šetrné pěstování (AMPI & PRO-BIO LIGA 2021).

Tržní ekonomika podněcuje zemědělce k soutěživosti, kdo toho vypěstuje více a pak lépe prodá, ale to nemůže vést k trvalé udržitelnosti společnosti, kde je základem především spolupráce. V KPZ, jejíž dalším kořenem je solidární ekonomika, se tak nejedná o čistě obchodní vztah, ale základem je kooperace a solidarita. Solidarita je v KPZ vyjádřena platbou

zemědělci, která proběhne předem a platí na celou sezónu. Tím pádem má zemědělec zajištěn odbyt i výdělek a může tak lépe naplánovat, co se bude pěstovat a vyrábět. Výše platby je podle AMPI & PRO-BIO LIGY (2021) stanovena tak, aby zajistila zemědělci důstojný život.

3.5 Zahrádkářské spolky

3.5.1 Historie

Vznik zahrádkářských osad je v Evropě spojen především s industrializací, s rozvojem měst v 19. a na počátku 20. století a s hromadným stěhováním venkovského obyvatelstva do měst. Výraznou tradici mají zejména ve Velké Británii, Německu, Francii, Nizozemí, Polsku, Dánsku či Švédsku. Při zakládání zahrádek např. ve Francii převažovaly sociální ohledy, naopak v Německu byl kladen důraz na význam zahrádek pro zdraví. V severní Evropě od počátku vznikaly spíše okrasné zahrádky. Největší rozvoj zahrádkářských osad v Evropě je spojen s oběma světovými válkami, kdy zahrádky sloužily jako významný zdroj potravin. Obliba i praktický účel zahrádek vedly zahrádkáře a zahrádkářské osady k postupnému zakládání různých hnutí, spolků a institucí. Vznikaly celoměstská a následně celostátní sdružení, což vedlo až k založení Evropské unie zahrádkářů – Office International du Coin de Terre et des Jardins Familiaux v roce 1926. Mezi zakládajícími členy najdeme Rakousko, Lucembursko, Švýcarsko, Německo, Belgii, Francii a Velkou Británii (Gibas et al. 2013).

První pokusy o organizaci zahrádkářství u nás je možné datovat do 18. století, kdy v roce 1750 vzniklo zahrádkářské bratrstvo. V roce 1810 bylo následováno speciální společností, která napomáhala šířit a sdílet znalosti z oblasti zemědělské produkce ve všech regionech Česka (Klouparová 2009).

První zahrádkářský spolek na našem území vznikl v Brně roku 1806. Nesl název Moravskoslezská společnost pro zvelebování orby, přírodoznalectví a vlastivědu. O pár let později v roce 1820, podle jeho vzoru vznikl v Praze Ovocnický spolek pro Království české. První zahrádkové osady v ČR vznikly pravděpodobně v Praze. V devadesátých letech 19. století zde zapůjčil továrník Ringhoffer dělníkům zahrádky, aby si obdělávali půdu (Klouparová 2009).

Ve srovnání se západní a severní Evropou byl ale vývoj v českých zemích výrazně opožděn. V roce 1914 bylo na území Čech, Moravy a Slezska celkem 29 zahrádkářských osad, mezi lety 1915 až 1918 se jejich počet zvýšil o 75 a v roce 1920 jich bylo dohromady už 141 (Macl 1999). Nejvíce osad bylo zakládáno mezi lety 1915 až 1918, pravděpodobně v souvislosti s omezeným zásobováním během válečného období. V roce 1917 v Praze vznikl Svaz spolků pro zřizování a udržování rodinných a dělnických zahrádek a chov drobného hospodářského zvířectva. Později byl v Rakousku přejmenován na Ústřední svaz pro zakládání a udržování zahrádkových kolonií v Československé republice. Za cíl měl budovat zahrádkářské osady všude tam, kde nelze stavět rodinné domy se zahradami. Na popud Ústředního svazu vznikla například osada Jaro na Praze 7. Zakládání osad se ale vždy potýkalo s problémem zastavování. Například zahrádkáři z kolonie Na Zátorce v Bubenči, i přes své velké úspěchy, byli obcí pražskou nedlouho po svém vzniku v roce 1920 vypovězeni, aby zde uvolnili místo pro přepychové vily. V roce 1922 vydal Státní pozemkový fond instrukce o přidělu půdy zahrádkářům. V té době vznik osad podporovalo i ministerstvo školství a osvěty, a i sám prezident Masaryk (Pletánek 1922). Kromě Prahy a Brna se začaly objevovat první osady v České Třebové, Plzni, Českých Budějovicích, Nymburce, Strakonících, Chocni a Hradci Králové, Mostu, Chebu, Liberci, Aši a v dalších městech (Macl 1999).

V době okupace, mezi lety 1939-1945 byl společenský život silně omezen. I přes to se ale zahrádkářské osady snažily ve své činnosti pokračovat, a dokonce i vznikaly nové. Na přelomu let 1939 a 1940 bylo v život uvedeno hnutí Radost ze života, a to prostřednictvím

vládního nařízení č. 140 Sbírký zákonů a nařízení o využitkování veškerých ladem ležících pozemků. S podporou městských a politických úřadů bylo vybudováno několik zahrádkářských osad o celkovém počtu 1000 zahrádek a výměře 250 000 m² a další budování bylo v plánu (Hejkal 1941). Přestože Svaz zahrádkářů pro Čechy a Moravu vznikl za okupace v roce 1943, umožnil, aby i v obtížných podmínkách protektorátu mohl existovat spolkový život zahrádkářů. Jen za rok 1944 ustavil Svaz 73 poboček, pořádal 20 zahrádkářských kurzů a 283 přednášek (Zprávy z ústředí 1945).

Jak již bylo několikrát zmíněno, tak i dle Starého (1957) na vznik zahrádkářských kolonií nejenom u nás měl značný vliv příliv venkovského obyvatelstva do průmyslových měst a velkoměst. Svůj vztah k přírodě a touhu vypěstovat si ovoce, zeleninu či květiny v sobě lidé ve městech nezapřeli, a tak hledali každý volný kousek půdy. Svaz zahrádkářů (později Jednota zahrádkářů), který vznikl za protektorátu (Gibas et al. 2013), byl v lednu roku 1957 přejmenován na Český ovocnářský a zahrádkářský svaz, a i tento název byl později v roce 1979 změněn na Český zahrádkářský svaz (ČZS). Jedním z hlavních motivů zakládání zahrádkářských osad u nás, tak jako v jiných evropských státech, byl jejich produkční potenciál, možnost samozásobitelství, způsob, jak přežít potravinovou krizi a nezaměstnanost. Kromě toho plnily osady i funkce výchovné, ozdravné, relaxační, estetické a společenské (Gibas et al. 2013).

V období normalizace po roce 1970 došlo v Československu k největšímu rozvoji zahrádkářství a chataření. Režim se snažil zamezit politické angažovanosti lidí a v duchu klidného života aktivně podporoval volnočasové aktivity, v nichž se lidé mohli náhradně realizovat (Gibas et al. 2013). Například Müller (2008) upozorňuje na dvojí život v tomto období. Dle něhož byly soukromá a veřejná sféra odděleny. V každé z nich se nacházely jiné hodnoty. Protože lidé byli nuceni každý den jednat podle vnucených pravidel, snažili se potom unikat do svého soukromí. To se právě stávalo místem, kde se odehrávala nejdůležitější část života.

Na základě legislativních úprav zákona o ochraně zemědělského a půdního fondu, bylo v krátké době převedeno téměř 100 km² půdy podřadné kvality zahrádkářům (Svobodová 2004). Od konce 50. let do roku 1989 tak počet zahrádkářských osad vzrostl téměř sedmkrát (Věštník ČZS 2000). O zahrádky byl obrovský tak zájem, že zájemci čekali zařazení v pořadí třeba i několik let a vstup do osady byl podmíněn existencí ručitele (Gibas et al. 2013). Naopak díky možnostem koupit si půdu do osobního vlastnictví poklesla plocha ve vlastnictví Českého zahrádkářského svazu mezi roky 1989 a 2003 o 22 % (Spilková et al. 2016).

3.5.2 Současnost

Zahrádkářské osady ve velkoměstské zástavbě v současnosti představují velice zajímavý fenomén. Důkazem, že i přes probíhající změny zahrádkářství stále tvoří součást městského prostoru i života v Evropě, je i výše zmíněná Evropská unie zahrádkářů, která v současné době sdružuje přes 3 miliony členů ve čtrnácti národních organizacích. Unie podporuje jednotlivé národní svazy a jejich spolupráci a mimo jiné se snaží i o jednotný postup v rozvíjení a ochraně zahrádkářských osad na mezinárodní úrovni. Část lidí považuje zahrádkářské osady za jakýsi stín minulosti, který brání dalšímu rozvoji a modernizaci města. Naopak druhá část je považuje za pozitivní trend (Gibas et al. 2013), díky kterému dochází i ke zlepšení biodiverzity v městském prostředí (Sovová 2014).

V posledních třiceti letech se objevuje zájem o otázky životního prostředí a lidé si uvědomují význam osad pro utváření místních komunit (Crouch 2000) a začínají se zajímat o kvalitu produktů a o látky, které jsou při jejich výrobě používány. Zejména matky s malými dětmi upřednostňují samozásobitelství ze zahrádky. V Evropě tedy v posledních desetiletích nastává nový rozkvet zahrádkářství. Především s nárůstem zájmu obyvatel o zdravé potraviny, životní prostředí a o kontakt s přírodou, který ve velkoměstském životě stále ubývá. Některé

země zavedly na ochranu zahrádkářských osad legislativní opatření. Postavení zahrádek v jižních oblastech Evropy je horší. Tato opatření tam doposud neexistují, zahrádky jsou často ilegální a organizované zahrádky, které by přinášely prospěch celému městu, se zatím příliš zakládat nedaří. Dá se říct, že ve všech státech existují problémy související s rozmachem zástavby a se snahou využít pozemky osad k jiným účelům. Pokud jsou zahrádky chráněny zákonem, mají osady bezpečnější postavení. V mnoha Evropských zemích, a především jejich hlavních městech, stále existují čekací seznamy na volné zahrádky (Gibas et al. 2013).

3.5.2.1 Česká republika

V České republice je nyní každá zahrádkářská organizace samostatným právním subjektem. Například v Brně v roce 2006 bylo jen 10 % zahrádkářů členem Českého zahrádkářského svazu (Veronica 2006). ČZS a jednotlivé zahrádkářské osady nyní již nespádají pod Ministerstvo zemědělství, ale jako státní neziskové organizace pod Ministerstvo vnitra. V roce 2001 skončilo období, po které měli nájemci půd v těchto objektech i při výpovědi právo pozemky využívat. Vlastníci je museli na základě zákona o půdě č. 229/1991 Sb. strpět. Proto byl navržen tzv. zahrádkářský zákon, který má tuto situaci řešit, ale Sněmovna ho zamítla. V roce 2010 byl zákon znovu předložen, opět neúspěšně, jelikož byl vetován prezidentem republiky (Gibas et al. 2013). O dvacet let později, v roce 2021 zákon úspěšně prošel Sněmovnou a nyní ho dostane k projednání Senát (ČTK 2021). Jako další velký problém nynějších zahrádkářských osad se jeví soukromé vlastnictví. Odkup do soukromého vlastnictví na jednu stranu řeší nejistou situaci zahrádkářů v nájmu, ale na druhou stranu tím není možné účinně zabránit spekulacím s takto nabytými pozemky, jejich nežádoucí přeměně či nedodržování osadního řádu (Gibas et al. 2013).

3.5.2.2 Velká Británie

Prozatímní klesající trend byl zaznamenán i ve Velké Británii. Dobson et al. (2020) uvádí, že plocha zahrádkářských osad zde klesla až o 2/3 od doby, kdy dosáhla svého vrcholu v polovině 20. století. Zahrádkářské osady byly až osmkrát častěji rušeny v oblastech, které čelily potravinové nejistotě, oproti oblastem nejméně znevýhodněným. Při hodnocení následného využití půdy bývalých zahrádkářských osad, je z nich nyní až 47 % součástí městské infrastruktury a 25 % tvoří jiné formy městské zeleně. Pokud by došlo k obnově této městské zeleně jako zahrádkářských osad, mohlo by dojít až ke 100% uspokojení poptávky po nových zahrádkářských osadách obyvateli této studované oblasti.

3.5.3 Produkce

3.5.3.1 Česká republika

V minulosti zahrádkáři budili pozornost jednak pro svou výrobu velmi jakostního ovoce, tak i pro své šlechtitelské úspěchy (Starý 1957). V období socialismu zahrádkaření pomáhalo vyrovnat nedostatek základního sortimentu potravin. Výkup přebytků umožnila Vyhláška Ústřední správy nákupu zemědělských výrobků. Vykupovalo se ovoce a zelenina od drobných pěstitelů za jednotné stanovené ceny a nevykoupené výpěstky potom zahrádkáři mohli samostatně zpeněžit v přebytkových prodejnách (Vyhláška č. 47/1963 Sb). Z celkového objemu nákupu ovoce a zeleniny činil v roce 1987 podíl zahrádkářů u ovoce 50 %, u zeleniny 15 % a v roce 1979 bylo pro veřejné zásobování zahrádkáři dodáno 66 222 tun ovoce (Gibas et al. 2013).

V současné době se ale produkce potravin v zahrádkářských osadách jeví jako nejspornější rys. Ekologické přínosy zahrádek jako městské zeleně jsou obecně uznávány,

stejně jako jejich sociální a rekreační funkce, ale potenciál pro nekomerční produkci potravin je však do jisté míry opomíjen (Sovová 2015). Setkáváme se tak s paradoxem, že na jednu stranu se městští obyvatelé zajímají o alternativní zisk potravin, ale na druhou stranu se produkce potravin zdá být odmítána (úřady) jako nevhodná do městského prostoru (Sovová 2019).

Pro nastínění produkční funkce zahrádkářských osad byl vybrán výzkum provedený v roce 2015 v zahrádkářských osadách Zubří a Rožnov. Výsledky byly zpracovány na základě 52 odevzdaných dotazníků. Zeleninu pěstovala většina zahrádkářů, pouze 7 uvedlo, že nepěstují žádnou zeleninu a stejný počet respondentů uvedl, že nepěstuje žádné ovoce. Mezi nejčastější druhy pěstované zeleniny patřily rajčata, brambory, česnek, okurky a cibule. Z ovoce to potom byly jablka, rybíz, jahody, angrešt a švestky. Vlastní výpěstky zahrádkářů tvořily pouze 16-30 % z celkové spotřeby ovoce a zeleniny domácnosti, na což může mít vliv i to, že zahrádkářské osady mají většinou předepsanou maximální výměru (Divínová 2015).

Při rozhodování o tom, které plodiny budou pěstovat, mají zahrádkáři tendenci být pragmatičtí. Vzhledem k návratnosti jejich práce a kvalitě produktů, které budou sklízet, v porovnání s kvalitou ovoce a zeleniny, kterou mohli získat z jiných zdrojů. Například u zahrádkářů je méně pravděpodobné, že budou pěstovat plodiny, které jsou dostupné na trhu za nízkou cenu. Zejména pokud jsou tyto plodiny vnímány jako obtížné na pěstování a rozdíl v kvalitě je nízký. Naopak když se kvalita domácích výpěstků a těch zakoupených v obchodech výrazně liší, jsou ekonomické úvahy ponechány stranou (Sovová 2019).

Další podobný výzkum proběhl sice ve větším městě, a to v Brně, za to se ho zúčastnilo pouze 13 respondentů. A to ze zahrádkářských osad Malina, Kraví Hora 1 a Kraví Hora 2. Shodně všichni dotazovaní uvedli, že na svých pozemcích potraviny pěstují, ale žádný z nich neusiluje o soběstačnost. Úroda sice hraje v jejich motivacích určitou roli, ale spíše ve spojení s kvalitou vlastních výpěstků, radostí a seberealizací. Často také uváděli, že takovýmto způsobem přijdou k netradičním druhům ovoce a zeleniny. Podle spotřebních deníků se na sledovaných zahradách za jednu hlavní zahradnickou sezónu (začátek května až konec října) vypěstovalo celkem 1588 kg ovoce a zeleniny. Průměrně na jednu zahradu o rozloze 200-250 m² připadalo 122 kg ovoce a zeleniny (Sovová 2014). Wohllebenovi (2018) uvádějí, že pokud by chtěl člověk být plně soběstačný, např. v produkci a spotřebě zeleniny, je potřeba mít k dispozici plochu na pěstování o rozloze 90 m² na osobu. Dále z výzkumu Sovové (2014) vyplývá, že podíl sklizně ovoce a zeleniny z vlastní zahrádky tvořil 46 % na celkovém množství ovoce a zeleniny, které respondenti získali. Na otázku: Do jaké míry tak pokryjí celkovou spotřebu ovoce a zeleniny své domácnosti, se odpovědi lišily. Vyčíslení se pohybuje mezi 4 a 64 % s průměrnou hodnotou 31 %. Svou roli v tom může hrát i způsob užití úrody. Respondenti uvedli, že k vlastní spotřebě využijí 69 %, ke konzervaci 12 % a darem, ať už rodině, přátelům nebo i sousedům, jde dohromady 16 % jimi vypěstované úrody (Sovová 2014).

Samozásobitelství ale nebývá uváděno jako hlavní motivace při zahrádkaření. Pro zahrádkáře v Brně zahrádka znamená především ideální způsob relaxace a odpočinku, často také oceňují možnost trávit volný čas v přírodě, a přitom být nedaleko města a svého bydliště. Výpěstky ovoce a zeleniny jsou zmiňovány až na třetím místě, a to v souvislosti se zdravotní nezávadností. Možnost zúčastnit se zahrádkářských soutěží a možnost přivydělat si prodejem výpěstků taktéž pro zahrádkáře nepředstavuje hlavní cíl jejich počínání. Samotná produkce ovoce a zeleniny je tedy spíše druhotný benefit, což v době, kdy lze poměrně snadno a levně ovoce a zeleninu získat nákupem, není nijak překvapivé (Veronica 2006).

3.5.3.2 Porovnání se zahraničím

Ve výzkumu porovnávajícím podíl produkce v zahrádkářských osadách na samozásobitelství holandských a českých zahrad byly výsledky velice zajímavé. Zatímco

v Nizozemsku byla průměrná sklizeň váhově menší (41 kg, v Česku 57 kg), míra soběstačnosti po dobu výzkumu byla vyšší (70 %, v Česku 52 %). Je to proto, že nizozemští zahrádkáři většinu své produkce spotřebovali sami, zatímco čeští významnou část sklizně darovali nebo použili ke konzervaci na delší uchování. Kromě toho byla celková spotřeba ovoce i zeleniny u Čechů vyšší (Sovová & Veen 2020).

Ve Velké Británii byl taktéž proveden průzkum na produkční schopnost zahrádek v zahrádkářských osadách a výsledky byly o něco slabší. Nejvíce respondentů uvedlo, že jejich výpěstky ovoce a zeleniny pokryjí pouze 25 % z jejich celkové spotřeby. Průměrná spotřeba ovoce a zeleniny je zde 258 g/os/den, takže se stále ale jedná o značné množství potravin vypěstovaných na pozemcích ve městě (Brighton & Hove Allotment Federation 2014). Je uváděno, že svůj prozatímní vrchol v počtu zahrádek Británie dosáhla za druhé světové války, kdy produkce zahrádkových osad a zahrad tvořila kolem 10 % z celkové spotřeby jídla ve Velké Británii (Speak et al. 2015).

Mezi lety 2012 a 2013 proběhl výzkum pod vedením Edmondson et al. (2020) ohledně produkčního potenciálu v Britském městě Leicester, který mapoval výnos dohromady 62 zahrádek v zahrádkářských osadách. Průměrná plocha zahrádek, které byly předmětem terénního výzkumu, byla $264 \pm 15 \text{ m}^2$ s rozmezím od 85 do 720 m^2 , přičemž nejmenší byly ty, které byly pronajímány jako „poloviční“. Neobdělávaná plocha zabírala průměrně 5,4 % z celkové velikosti pozemku. Do této plochy byly zahrnuty běžně se vyskytující skleníky a přístřešky. Dále se na zahradách daly nalézt nádrže na vodu a místa určená na kompostování. Naopak plocha určená k pěstování plodin zabírala průměrně $51,5 \pm 2 \%$, přičemž na některých zahrádkách to bylo pouze 15 % a jinde až 87 %. Nejčastěji zmiňovanou pěstovanou plodinou byly fazole, rajčata, brambory, cibule a jahody. Celková produkce ovoce a zeleniny vypěstovaná v zahrádkářských koloniích v Leicesteru byla odhadnuta na více jak 1200 t ovoce a zeleniny a k tomu 200 t brambor. To průměrně činí 1,6 kg produkce na m^2 , zahrnující celou plochu zahrádky. Podle Edmondson et al. (2020) to znamená, že pokud by byly na 51,5 % obdělávány i v současné době nevyužité pozemky, mohlo by dojít k navýšení produkce na více jak 1400 t ovoce a zeleniny a 300 t brambor. To by zvýšilo produkci zahrádkářských kolonií na $1,8 \text{ kg/m}^2$. Současná produkce by uživila více jak 8500 lidí při stravovacím stylu 5 kusů ovoce a zeleniny denně a více jak 7500 lidí díky bramborám za rok. Při zmiňovaném navýšení produkce by to znamenalo téměř 10000 a 9000 osob stravujících se ovocem a zeleninou a bramborami. V porovnání s počtem obyvatelstva Leicesteru by to znamenalo, že by ovoce, zelenina a brambory vypěstované v zahrádkářských koloniích nasýtily 2,6 % obyvatel při konzumaci 5 kusů ovoce a zeleniny denně. V současné době se však konzumace ovoce a zeleniny pohybuje na 3,9 kusech denně, tudíž o to více lidí by tato produkce nasýtila. Vyjádřeno čísly by to při současné produkci byly 3,3 % obyvatel a při navýšené produkci na 51,5 % obdělávané půdy 3,8 % obyvatel. Za předpokladu, že Leicester je typickým britským městem, co se počtu zahrádkářských kolonií týče, tak z produkce těchto zahrádek je v současné době potenciálně živeno 1,7 milionu lidí. To by mohlo být zvýšeno až na 9,9 milionů lidí, kdyby britská města měla podobně velké zelené plochy věnované zahrádkářským osadám, jako je tomu v Leicesteru (Edmondson et al. 2020).

Dle Gibase et al. (2013) do značné míry platí tvrzení, že samozásobitel se do jisté míry vymaňuje ze závislosti na trhu nebo „státní almužně“. Ale z nejednoho výzkumu vyplývá, že o to v naprosté většině současných zahrádkářů primárně nejde. I cena ovoce a zeleniny relativně poklesla, tudíž vlastní výpěstky tak ani pro nejchudší zahrádkáře nepředstavují velký ekonomický přínos.

3.5.4 Ekosystémové služby

V zahrádkářských osadách je vytvářen selekční tlak vůči rostoucím rostlinám, a to prostřednictvím pravidelného kypření a rytí do půdy. Avšak z výsledků studie provedené Speak

et al. (2015) vyplývá, že zahrádkářské kolonie mohou být vysoce druhově bohatým prostředím, a to i díky produkční funkci, která nevyvolává tolik kompromisů kvůli biologické rozmanitosti jako jiné využití půdy.

Kromě produkční funkce zahrádkářských kolonií stojí jistě za zmínku i další ekosystémové služby, které mají dopady za hranice zahrad. Mezi ty patří regulace klimatu, ochrana před povodněmi a regulace kvality ovzduší. Pocítí to převážně velký počet místních obyvatel ve městech v měřítku sousedství (Speak et al. 2015).

Zahrádkářské osady bývají převážně oploceny a striktně používány jenom nájemníky, kvůli problémům s vandalismem a krádeží. To omezuje jejich dopad, co se týče poskytování přístupu velkému počtu obyvatel do zeleného prostoru. Avšak v celkem v nedávné době se ve Velké Británii stalo trendem vytváření komunitních zahrádkářských osad, které mohou být využívány velkými skupinami lidí, jako jsou např. školy (Speak et al. 2015).

3.5.5 Kdo jsou zahrádkáři v osadách

Struktura uživatelů zahrádek se postupně mění, kdy v současné době přibývá plno mladých a alternativně smýšlejících lidí. Nebývá ani nic neobvyklého, že zahrádkáři ve městech často bývají i imigranti, zdravotně postižení či jiné menšiny snažící se začlenit. Ve srovnání s minulostí, jsou zahrádkářské osady otevřenější, častěji angažovány ve společenském dění i za vlastními ploty (Gibas 2011; Sovová 2014).

Že zahrádkaření není oblibou pouze u starších ročníků, potvrzuje výzkum např. ze zahrádkářských osad na Libeňském ostrově. Dle Gibase et al. (2013) sem do svých zahrádek docházejí zahrádkáři všech věkových kategorií, a to od 19 do 71. Avšak lidí důchodového věku je zde, oproti těm středního a mladšího, nejvíce. V osadách je také možné se setkat s dospívajícími teenagery a mnoha dětmi. Složení zahrádkářů z pohledu vzdělanostního a profesního je velice rozmanité. Najdou se mezi nimi jak lidé s vysokoškolským titulem, tak i vyučení. Svoji zahrádku zde mají např. podnikatelé, účetní, truhláři nebo kuchařky. Společně je jim to, že bydlí v bytě v panelovém nebo činžovním domě.

Zahrádky v zahrádkářských osadách jsou mladšími zahrádkáři využívány převážně k rekreaci a jako bezpečné zázemí pro jejich děti, a tak se mění i jejich vzhled. Příslušníci mladší generace většinou výrazně omezili intenzitu pěstování, sází převážně okrasné rostliny. Pečlivě strážný trávník, lehátka a slunečníky tak nejsou ojedinělou záležitostí. V případě nejstarší generace se nejedná o snahu úplné soběstačnosti, ale pěstitelství pro radost se věnují častěji než ti mladší (Gibas et al. 2013).

V zahrádkářských osadách v Brně je zahrádkaření převážně aktivita starších lidí. Průměrný věk zahrádkářů, kteří se o zahrádku starají a zároveň jí věnují nejvíce času, je více než 50 let. Času na zahrádce věnují velkou část svého času, přičemž většina zahrádkářů uvedla, že na ní bývají alespoň jednou týdně, avšak nejčastěji denně či téměř denně. Zahrádkaření by se chtěli věnovat i nadále, jako jediný důvod přestat připisují úbytku fyzických sil či zhoršujícímu se zdravotnímu stavu. Přestože zahrádkáři mají obvykle děti nebo vnoučata, kteří by se mohli o zahrádku také postarat, tak spíše uvádějí, že jejich potomci nemají o práci na zahradě zájem. A to z důvodu, že je taková práce nebaví, mají jiné zájmy, nemají čas nebo mají jiné starosti. Avšak většina zahrádkářů si myslí, že mladší generace bude mít zájem po nich zahrádku převzít (Veronica 2006).

Průměrný věk zahrádkářů v zahrádkářských osadách v Polsku je o něco nižší. Z průzkumu, kterého se zúčastnilo celkem 362 lidí vyplývá, že průměrný věk je 45 let, a navíc zahrádkaření se převážně věnovaly ženy (Moskalonek et al. 2020). Ke stejnému výsledku dospěli i Albaladejo-García et al (2021) ve Španělsku, kdy respondenty byly převážně ženy ve věku 46 let s vysokoškolským vzděláním a zároveň aktivně pracující.

3.6 Komunitní zahrady

Komunitní zahrady lze definovat jako otevřené prostory, kde lze pěstovat potraviny či květiny (Guitart et al. 2012). Komunitní zahradníci využívají buď individuální záhonky nebo pěstují pospolu (Pokorná 2020). Tím se liší od zahrádek u domů, které jsou soukromé, či zahrádkových kolonií. Ty jsou organizované zahrádkářským svazem a jeho jednotlivými organizacemi. Komunitní zahrady jsou také využívány k revitalizaci zanedbaných a upadajících oblastí a často právě v takovýchto místech slouží jako zdroj pro potravinovou soběstačnost komunity a reprezentují tak jednu z přímých strategií alternativních potravinových sítí (Spilková et al. 2016).

Dle řešerše Guitart et al. (2012) patří mezi nejčastější přínosy komunitního zahradničení sociální rozvoj komunity, zdravotní aspekty, přístup k čerstvým potravinám a vzdělávání nejen v oblasti pěstování a zahradničení, ale i díky přenosu kulturního dědictví a znalostí ohledně hospodaření, rostoucí kvalitu života v oblasti obecně. K dalším přínosům pak počítáme nezanedbatelné ekologické benefity, jako celkové posílení environmentální udržitelnosti a biodiverzity v okolí komunitních zahrad. Zahrádky tak také napomáhají k získávání znalostí, co se lokálních ekosystémů týče (Bendt et al. 2013).

3.6.1 Původ ze zahraničí

Stejně jako u zahrádkových kolonií je vznik komunitních zahrad spojen s urbanizací a s krizemi. V polovině 19. století dochází ve Spojených státech v důsledku průmyslové revoluce k růstu městského obyvatelstva a k rozvoji městského zahradničení. Lidé se přesunují ze zemědělského sektoru do sektorů průmyslových, a tak nastává ekonomická krize. Tu se podařilo překonat právě i díky komunitním zahradám. Nezaměstnaní lidé zde měli příležitost a prostor vydělat si peníze a zajistit si tak obživu. Na konci 19. století začínají také vznikat školní zahrady podporované jednak vládou, druhak i dobrovolnickými organizacemi. Zahradničení je považováno za vzdělávací, sociální, morální, rekreační a environmentální aktivitu (Lawson 2005).

Ve 20. století dochází k dalším krizím zaviněným světovými válkami. Právě během obou válek vznikaly nejen ve Spojených státech, ale také například v Kanadě, Velké Británii či Německu již dříve zmiňované „Vítězné zahrady“ (Victory Gardens). Tyto zahrady byly zakládány na soukromých pozemcích i na pozemcích veřejných, například v parcích. S meziválečnou Velkou hospodářskou krizí přišla další vládní podpora pro komunitní zahrady, které byly, stejně jako v krizi na konci 19. století, příležitostí pro nezaměstnané. Někteří lidé si zde pěstovali zeleninu pro sebe a další byli v zahrádkách zaměstnaní a produkovali tak potraviny jak pro místní, tak i pro vládní instituce a pro chudé. V sedmdesátých letech ještě přichází energetická krize, při které došlo ke zdražování cen potravin a městské zahradničení se o to více dostává do popředí zájmu (Lawson 2005).

Ministerstvo zemědělství Spojených států amerických v roce 1993 odhadovalo, že městští zahrádkáři zapojení do programů vypěstovali čerstvé jídlo v hodnotě až 16 milionů dolarů. Například studie ze zahrad v Newmarku zjistila, že z průměrného pozemku o rozloze 67 m² a z počátečních investic 25 dolarů se dá vydělat až 500 dolarů (Lawson 2005).

3.6.2 Vznik komunitních zahrad u nás

Po vzoru Spojených států nebo západní Evropy se u nás s novým stoletím začínají zakládat tzv. městské zahrady. Zakládají je občanské skupiny či aktivisté, nebo zkrátka lidé se zájmem o místo, kde mohou pěstovat vlastní zeleninu (Spilková et al. 2016).

První zahrada, která by se dala označit za komunitní, vznikla v Brně v roce 2004. Jedná se o Přírodní zahradu U Smrku, která je komunitním projektem Spolku zahrady u smrku z.s.

Spolek má v nájmu městský pozemek, na kterém založil již zmiňovanou přístupnou zahradu a zajišťuje její celospolečenskou funkci v návaznosti na sousedící park podle dlouhodobého projektu „Veřejná přírodní zahrada – člověk v městské krajině, prostor k setkávání“ (Spolek zahrady u smrku 2021).

První dvě komunitní zahrady nového typu, jak je popsáno výše, vznikly v roce 2012 v Praze. Jmenovitě to jsou Komunitní zahrada KOKOZA, o.p.s. na Jižním městě a Prazelenina v Holešovicích. Inspirací jim byly zejména projekty z Velké Británie, Německa, Švédska nebo Finska. V následujícím roce v hlavním městě vznikla hned desítka nových komunitních zahrad (Nosková & Matoušková Lankašová 2015) a po devíti letech od prvních komunitních zahrad, v roce 2021, je jich přihlášeno celkem 118 (Kokoza 2021).

3.6.3 Cíle a motivace

Komunitní zahradničení s sebou přináší mnoho dalších benefitů než jen produkci potravin. Za hlavní cíl si, kromě zmiňovaného pěstování ovoce a zeleniny, klade pěstování sousedských vztahů (Pokorná & Kokoza, o.p.s 2020). Mezi další motivace pro vznik komunitních zahrad bývá zařazena snaha zlepšit kvalitu místa, oživit dané místo či zlepšit společný prostor. V podstatě až na třetím místě se u nás objevuje snaha o zajištění potravinové suverenity, zdravého stravování a společného pěstování. I mezi zahradníky se často objevuje motivace dělat tak něco společně, setkávat se, pohybovat se a trávit čas venku. V zahradách se pak organizuje i mnoho dalších akcí, jako např. pikniky, grilování, sousedský svátek, oslavy osobních výročí atd. (Spilková et al. 2016).

3.6.4 Typy komunitních zahrad

Nelze říct, že by existoval pouze jeden typ komunitní zahrady. Podle metodiky společnosti KOKOZA o.p.s. se dají zahrady rozdělit na léčebně-terapeutické, volnočasové, pěstební/produkční a výchovně-nápravné. V komunitní zahradě léčebně-terapeutické zahradníci lidé se zdravotním postižením různého typu či lidé se znevýhodněním. Do této kategorie spadá např. Komunitní zahrada Botanicula. Výše zmiňovaná komunitní zahrada Prazelenina se řadí mezi zahrady volnočasové, které slouží především k trávení volného času společně se sousedy. Hlavním cílem pěstebních/produkčních komunitních zahrad je produkce potravin a soběstačnost, což je např. Komunitní zahrada Kuchyňka a poslední kategorie, výchovně-nápravná komunitní zahrada, slouží k integrování lidí s trestní minulostí. Sem patří např. Komunitní zahrada Kotlaska. U většiny komunitních zahrad ale platí to, že se nastíněné funkce vzájemně prolínají (Pokorná & Kokoza 2020).

3.6.5 Produkční potenciál komunitních zahrad

3.6.5.1 Česká republika

V roce 2015 proběhl v Praze výzkum, kterého se zúčastnilo 11 velkých komunitních zahrad a 1 projekt zahrady ve vnitrobloku. Z hlediska velikosti jsou zahrady poměrně variabilní. Nalezneme mezi nimi mikroprojekty s plochou pro pěstování kolem 10 m², přes malé zahrady, které mají plochu od cca 100 m² do 1000 m² až po velké zahrady s plochou 1000 m² ale i 3000 m². Z hlediska vlastnictví hospodařila většina komunitních zahrad na pronajatých pozemcích. V případě panelového domu, kde se hospodařilo na travnaté ploše kolem něj, je majitelem pozemku přímo společenství vlastníků bytových jednotek z onoho domu. I forma organizace komunitních zahrádek byla různá. Může se jednat přímo o občanské sdružení založené za účelem zahradničení či jinak komunitně prospěšným aktivitám nebo jde o zcela dobrovolné seskupení lidí, kteří zkrátka měli zájem se připojit. Proto se také liší počty

zahradníků, kteří na zahradách pracují. Plodiny byly většinou pěstovány v pytlích se zeminou, případně v jednotlivých truhlících. Také pak zahradníci měli ještě jeden společný záhon, který sloužil k pěstování okrasných květin. Druhé složení pěstovaných plodin není nijak překvapivé. Většinou se jedná o zeleninu, bylinky a v některých případech ovocné keře, okrasné květiny a trvalky. Velké zahrady, např. Prazelenina a Krejcárek, do používání syntetických hnojiv nijak nezasahovaly, ale jinak většina zahrad to nepodporovala. Ve všech zahradách fungoval jakýsi způsob sdílení pracovních pomůcek a náradí mezi členy (Spilková et al. 2016).

Jedním z nejvýraznějších výsledků průzkumu bylo, že, s výjimkou pouze jedné studované komunitní zahrady, žádné jiné nepovažovaly za hlavní myšlenku svého vzniku produkci potravin, soběstačnost, potravinovou bezpečnost nebo potravinovou suverenitu. Sedm z jedenácti zahrad, tudíž většina, uvedla, že hlavním impulsem pro jejich vznik byla myšlenka vytvoření lepšího místa, přeměna dříve opuštěného prostoru na příjemnější přírodní prostředí nebo změna negativního obrazu současného místa (Spilková 2017).

Jak je již zmiňováno výše, komunitní zahrada Kuchyňka se řadí do kategorie pěstebních/produkčních komunitních zahrad (Pokorná & Kokoza, o.p.s 2020). Princip fungování zahrady je založený na vzájemném sdílení výnosů i rizik při sklizni. Osevní postup se sestavuje na základě dohody všech členů komunity. Členem se člověk může stát po dosažení osmnácti let, vyplnění přihlášky a po následném zaplacení členských příspěvků. Dále musí vstup do členství schválit statutární orgán spolku, zejména kvůli kapacitě zahrady. Členský vstup se skládá ze dvou částí, a to ze vstupního investičního vkladu, který je jednorázový a z provozního příspěvku. Zaplacením vstupního investičního vkladu se členové skládají na věci zajišťující plynulý chod zahrady. Jedná se o 2 500 Kč s tím, že je možné jej uhradit finančně, ale i materiálově. Provozní příspěvek se platí každoročně a platí ho ti, kdo chtějí mít podíl na úrodě. Je tvořen dobrovolným vkladem každého z členů, ale dohromady musí pokrýt roční rozpočet (Komunitní zahrada Kuchyňka 2021).

Saman & Ráslová (2019) uvádí, že v komunitních zahradách v České republice se vypěstuje 146 kg sklizně na osobu za sezónu.

3.6.5.2 Belgie

Krásným příkladem je projekt Rabot ve stejnojmenné městské části v Gentu v Belgii. Tento projekt vznikl za podpory a iniciativy města, které se rozhodlo něco dělat s územím, které je obýváno zejména chudší částí obyvatelstva, a v minulosti zde byly s chudobou značné problémy. V Rabotu se nachází komunitní zahrada, do jejíhož provozu se obyvatelé města mohou zapojit. Část výpěstků, zejména zelenina a bylinky, jde i do místního supermarketu, který prodává převážně jen místní produkty. Obyvatelé se také mohou zapojit do možnosti využívání komunitní zahrady a projektu „pracovní dny“ (work days). Ten spočívá v tom, že každý, kdo nějak pomůže ke zvelebení tamní lokality, za to dostane speciální místní peníze. Za ty se pak může najíst v místní restauraci, nakoupit v již zmiňovaném místním supermarketu nebo si i pronajmout kus půdy na komunitní zahradě (Špičánová 2015).

3.6.5.3 USA

Ve Spojených státech Amerických se lze setkat s tím, že komunitní zahrady jsou často připojeny k institucím zaměřujícím se na zdraví. Výzkum provedený George et al. (2015) uvádí, že zahrady založené na zdravotní péči se z velké části nacházejí v komunitách demograficky reprezentujících celou populaci USA, a byla za zde zpozorována nižší míra obezity.

V Los Angeles komunitní zahrady spíše připomínají naše zahrádkářské osady. To na základě toho, že jednotlivé pozemky jsou v zahradách odděleny. Zahrádkáři zde převážně

rodiny s nízkými příjmy, a to díky Urban Garden Program of the Los Angeles Regional Food Bank. Probíhá zde i prodej výpěstků, a to jak mezi sebou, tak i pro veřejnost (Lawson 2005).

Na komunitních zahradách v New Yorku byla produkci potravin věnována velká část plochy pozemku, a to v průměru 44 %. Velikostně se zahrady z výzkumu řadily spíše mezi ty menší. 40 % zahrad mělo méně než 500 m², a téměř 70 % měřilo méně než 1000 m². Mezi plodinami dominovaly převážně plodiny z čeledí lilkovitých (*Solanaceae*), brukvovitých (*Brassicaceae*) a tykvovitých (*Cucurbitaceae*). Ty neumožňovaly aplikovat efektivní střídání plodin, při kterém by se předcházelo problémům s chorobami a škůdci. Zahradníci uváděli, že velká část potravin, která byla v domácnostech spotřebována, pocházela právě z jejich komunitních zahrad. Vyjádřeno číselně, tak během vegetačního období 55 % zahrádkářů sklízelo více jak 2/3 zeleniny spotřebované v jejich domácnostech a 22 % zahrádkářů sklízelo mezi 1/3 a 2/3 zeleniny taktéž spotřebované v jejich domácnostech. V porovnání se zahrádkáři nepotýkajícími se s potravinovou bezpečností („food security“), se vyskytovalo větší procento těch, kteří se s tímto problémem potýkali, a tak se museli spoléhat na úrodu ze své zahrady. Zelenina vypěstovaná během vegetace tvořila až 2/3 z jejich spotřeby a během zimy 1/3. Až 90 % zahrádkářů ohrožených pro potravinovou bezpečnost zařadilo svou zahradu jako první nebo jako druhý zdroj potravin ve srovnání se 72 % zahradníků neohrožených. Stejný jev byl pozorován i u zahradníků s nízkými a vysokými příjmy (Gregory et al. 2015).

3.6.5.4 Velká Británie

Jiná forma obchodu s vypěstovanou zeleninou probíhá ve městě Manchester. Většina zeleniny vypěstované ve zdejší komunitní zahradě je převážena do místní nemocnice výměnou za dary pro charitu a na údržbu zahrady. Výběr pěstovaných druhů zeleniny proběhl na základě toho, které druhy by si obvykle lidé chtěli koupit (St. Clair et al. 2017).

3.6.6 Kdo jsou zahrádkáři z komunitních zahrad

Možnost pěstovat si svoje vlastní jídlo na omezeném prostoru oceňují hlavně matky s dětmi a mladí lidé motivovaní čerstvostí a snahou o zdravý životní styl. Starší generace a senioři rádi oživí zkušenosti získané v době, kdy bylo zahrádkaření každodenní součástí jejich života. Díky těmto svým, a v této době tak důležitým, pozitivním dopadům na společnost a místní komunitu jsou tyto městské zahrady tak široce medializovány (Spilková et al. 2016).

Jelikož je každá komunitní zahrada jinak velká, liší se i počet jejích zahradníků. Z výše zmiňovaného výzkumu provedeného v České republice vyplývá, že nejméně jich hospodařilo na zahradě ve vnitrobloku, několik dalších zahrad mělo 10-20 pěstitelů a větší zahrady KZ Kuchyňka a KZ Zebra měly kolem 30 členů. Nejvíce aktivních zahradníků měly komunitní zahrada Prazelenina (až 250 lidí) a Smetanka (cca 200 lidí). Zcela jednoznačně mezi nimi převládali mladí lidé ve věku 25-40 let, zejména maminky s dětmi a ve většině zahrad byli také do chodu zapojeni cizinci (Spilková et al. 2016).

To, že komunitní zahradničení využívají i imigranti, potvrzuje Lawson (2005). V Los Angeles jimi byly převážně rodiny imigrantů z Mexika, El Salvadoru a jiných zemí Střední Ameriky tak jako i karibské a afroamerické rodiny. Svoje místo pro pěstování zde má i místní základní škola. Podobně to tak funguje i v České republice, kde na KZ Kuchyňka působí lesní (zahradní) školka (AMPI, o.p.s. 2021). Mezi zahrádkáři můžeme nalézt jak rodiny s nízkým příjmy (Lawson 2005), tak i lidi, kteří potřebují bezbariérový přístup (McVey et al. 2018). I na komunitním zahradničení v New Yorku se podílí široká škála lidí s různou úrovní zkušeností, příjmů a z různých etnických skupin. A tak není divu, že výzkum provedený Gregory et al. (2015) musel probíhat v několika jazycích. Až 93 % zahrádkářů umělo alespoň dva jazyky a 41 % tři nebo více. Nejčastějšími mluvenými jazyky byla angličtina (100 %), španělština (89 %), mandarínština (16 %), francouzština (15 %) a kreolština (11 %).

4 Závěr

Cílem práce bylo zorientovat se v principech a organizaci drobného zahrádkaření a jeho společenském, ekonomickém a v neposlední řadě i ekologickém vlivu.

Lze bezesporu konstatovat, že tato činnost není ve společenském soužití žádnou novinkou. Její směřování resp. efektivita se značně liší v závislosti na místě působení. A to nejen v souvislosti s místním územím, tj. městské, příměstské či venkovské zahradničení, ale i v rámci jednotlivých států nebo dokonce kontinentů. Výrazný vliv na její rozsah a zaměření má rozvinutost místního trhu a životní úroveň.

V oblastech, kde je tato úroveň nižší, je samozásobitelský efekt hlavním smyslem této činnosti. S jejím růstem se principy posouvají k sociálně společenskému a ekologickému benefitu.

Porovná-li se srovnatelně vyspělé oblasti (státy), objevuje se detailnější a zároveň i velmi podstatný faktor. A tím je podpora této činnosti ze strany oficiálních orgánů. Ať už na státní úrovni nebo z pohledu místních, regionálních samospráv. Ještě dnes se lze, bohužel, setkat s názorem, a to ne úplně ojediněle, že tato činnost je okrajová, někdy až téměř podivínská a do urbanisticky budovaných oblastí nepatří.

Naštěstí se již nyní objevují odborně podložené studie, které podporují názor, že zahradničení resp. zahrádkářství, přestože ho nazýváme „drobné“, má v konečném výsledku nemalý vliv.

V současné době lze pozorovat trendy, kdy se této činnosti začínají věnovat naštěstí i mladé generace. Vytvářejí nové úzce a zároveň nesobecky propojené komunity. Možná se jedná v určité míře o módní vlnu, ale lze předpokládat, že i po jejím opadnutí zůstane dostatečné množství lidí, kterým se stane rozvoj zeleného prostoru, ve kterém žijí a měly by žít i další generace, celoživotní radostí.

5 Literatura

- AFTČR. 2021. Základní principy, které dodržujeme. AFTČR. Available from <https://www.after.cz/> (accessed April 2021).
- AFTČR. 2021. Kodex farmářských trhů. AFTČR. Available from <https://www.after.cz/kodex-farmarskych-trhu/> (accessed April 2021).
- ALAIMO K, PACKNETT E, MILES RA, KRUGER DJ. 2008. Fruit and vegetable intake among urban community gardeners. *Journal of Nutrition Education and Behavior* **40**:94-101.
- ALBALADEJO-GARCÍA JA, ALCON F, MARTÍNEZ-PAZ JM. 2021. Economic valuation of allotment gardens in peri-urban degraded agroecosystems: The role of citizens' preferences in spatial planning. *Sustainable Cities and Society* **68**:102771.
- ALBER J, KOHLER U. 2008. Informal food production in the enlarged European Union. *Social Indicators Research* **89**:113-127.
- AMPI, O.P.S. 2021. O nás. AMPI, o.p.s. Available from <https://skolkakuchynka.cz/o-nas/> (accessed April 2021).
- AMPI, PRO-BIO LIGA. 2021. Principy KPZ. AMPI, PRO-BIO LIGA. Available from <https://kpzinfo.cz/co-je-kpz/principy/> (accessed April 2021).
- BENDT P, BARTHEL S, COLDING J, 2013. Civic greening and environmental learning in public-access community gardens in Berlin. *Landscape and Urban Planning* **109**:18-30.
- BOČEK J. 2009. Ktož jsú boží zahradníci. Sedmá generace. **18**:36-37.
- BOUKHARAEVA LM, MARLOIE M. 2006. Family Urban Agriculture as a Component of Human Sustainable Development. *CAB Reviews: Perspectives in Agriculture Veterinary Science Nutrition and Natural Resources* **25**.
- BRIGHTON & HOVE ALLOTMENT FEDERATION. 2014. Brighton & Hove Allotment Strategy 2014-2024. Brighton & Hove City Council.
- COLDING J, LUNDBER J, FOLKE C. 2006. Incorporating green-area user groups in urban ecosystem management. *Ambio* **35**:237-244.
- CROUCH D. 2000. Reinventing allotments for the twenty-first century: The UK experience. *Acta Horti* **523**:135-142.
- ČSÚ. 2016. Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů – domácnosti podle postavení osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, regiony, soudržnosti – 2015. ČSÚ. Available from <https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-regiony-soudrznosti-2015> (accessed April 2021).
- ČTK. 2021. Zahrádkářský zákon prošel Sněmovnou. Je zbytečný, namítají ovšem kritici. *Deník.cz*. Available from https://www.denik.cz/z_domova/zahradkari-zakon-poslanci-20210121.html (accessed April 2021).
- ČZS, z.s. 2021. ČZS úvod. Český zahrádkářský svaz z.s. Available from <https://www.zahradkari.cz/czs/index.php> (accessed February 2021).
- DEELSTRA T, GIRARDET H. 2000. Urban agriculture and sustainable cities. Pages 43-65 in Bakker N, Dubbeling M, Gündel S, Sabel-Koschella U, de Zeeuw H, editors. *Growing Cities, Growing Food: Urban Agriculture on the Policy Agenda*. Deutsche Stiftung international Entwicklung, Feldafing.

- DIVÍNOVÁ P. 2015. Zahrádkové osady, zahrádkaření a samozásobitelství: Mikroregionální sonda [Bakalářská práce]. Univerzita Karlova, Praha.
- DOBSON MC, EDMONDSON JL, WAREN PH. 2020. Urban food cultivation in the United Kingdom: Quantifying loss of allotment land and identifying potential for restoration. *Landscape and Urban Planning* **199**:103803.
- DUTKO P, PLOEG VM, FARRIGAN T. 2012. Characteristics and Influential Factors of Food Deserts. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, Washington, DC.
- DVORSKÝ J, URBAN J. 2014. Základy ekologického zemědělství: podle nařízení Rady (ES) č. 834/2007 a nařízení Komise (ES) č. 889/2008 s příklady. 2., aktualizované vydání. ÚKZÚZ, Brno.
- EDMONDSON JL, CHILDS DZ, DOBSON MC, GASTON KJ, WARREN PH, LEAKE JR. 2020. Feeding a city – Leicester as a case study of the importance of allotments for horticultural production in the UK. *Science of The Total Environment* **705**:135930.
- FRELICH J. 2012. V českých městech žijí skoro tři čtvrtiny obyvatelstva. *Statistika & my* **2**:26-27.
- GEORGE DR, ROVNIÁK LS, KRASCHNEWSKI JL, HANSON R, SCIMANNA CHP. 2015. A growing opportunity: Community gardens affiliated with US hospitals and academic health centers. *Preventive Medicine Reports* **2**:35-39.
- GIBAS P, MATĚJOVSKÁ L, NOVÁK A, ROLFOVÁ E, TVARDKOVÁ V, VALESOVÁ I, VESELÝ M. 2013. Zahrádkové osady: stíny minulosti nebo záblesky budoucnosti?. Egmont, Praha.
- GODDARD MA, DOUGILL AJ, BENTON TG. 2010. Scaling up from gardens: Biodiversity conservation in urban environments. *Trends in Ecology and Evolution* **25**:90-98.
- GREGORY MM, LESLIE TW, DRINKWATER LE. 2015. Agroecological and social characteristics of New York city community gardens: contributions to urban food security, ecosystem services, and environmental education. *Urban Ecosystems* **19**:763-794.
- GUITART D, PICKERING C, BYRNE J, 2012. Past results and future directions in urban community gardens research. *Urban Forestry & Urban Greening* **11**:364-373.
- HAMPWAYE G, NEL E, ROGERSON CM. 2007. Urban Agriculture as Local Initiative in Lusaka, Zambia. *Environment and Planning C: Government and Policy* **25**:553-572.
- HEJKAL, J. 1941. Vznik zahrádkářských kolonií. *Přítel zahrad* **7**:62.
- JEHLIČKA P. 2012. Mít vlastní zeleninu je přeci normální. *Veronica* **26**:7-9.
- KLOUPAROVÁ P. 2009. Zahrádkářská kolonie jako kulturní fenomén. *Etnologická interpretace [Diplomová práce]*. Masarykova univerzita, Brno.
- KOKOZA 2021. Mapa komunitních zahrad a kompostérů. Mapotic. Available from <https://www.mapko.cz/> (accessed March 2021).
- KOMUNITNÍ ZAHRADA KUCHYŇKA. 2021. Členství. Komunitní zahrada Kuchyňka. Available from <http://kzkuchynka.cz/pridej-se/clenstvi/> (accessed March 2021).
- LAWSON LJ. 2005. *City Bountiful: A Century of Community Gardening in America*. University of California Press, Berkeley, CA.
- LIBROVÁ H. 2002. Ekologický luxus na zahradě. Pages 163-173. *Sociologie jako umění Možného. Sociální studia* **8**, Brno.
- LIBROVÁ H. 2003. *Vlažní a váhaví (kapitoly o ekologickém luxusu)*. Doplněk, Brno.

- MACL O. 1999. Zahrádkářské hnutí. Kořeny – tradice – vývoj. Republiková rada ČZS a Územní rada ČZS Hradec Králové, Hradec Králové.
- MCVEY D, NASH R, STANSBIE P. 2018. The motivation and experiences of community garden participants in Edinburgh, Scotland. *Regional Studies, Regional Science* **5**:40-56.
- METROFARM. 2021. Adopce slepice. MetroFarm. Available from <http://www.metrofarm.cz/adopce-slepice/> (accessed April 2021).
- MIDDLE I, DZIDIC P, BUCKLEY A, BENNETT D, TYE M, JONES R. 2014. Integrating community gardens into public parks: An innovative approach for providing ecosystem services in urban areas. *Urban Forestry and Urban Greening* **13**:638-645.
- MOSKALONEK Ź, POŁOM M, PUZDRAKIEWICZ K. 2020. Changes in the Function of Allotment Gardens in an Attractive Location Based on the Example of Tri-City in Poland. *Land* **9**:464.
- MOUGEOT LJA, et al. 2000. Urban agriculture: Definition, Presence, Potentials and Risks, and Policy Challenges. International Development Research Centre, Ottawa.
- MÜLLER KB. 2008. Politická sociologie: Politika a identita v proměnách modernity. Portál, Praha.
- NA OVOCE. 2021. Jedlé parky a komunitní sady. Na ovoce, z.s. Available from <https://www.na-ovoce.cz/komunitni-sady> (accessed March 2021).
- NA OVOCE. 2021. O nás. Na ovoce, z.s. Available from <https://www.na-ovoce.cz/nas-team> (accessed March 2021).
- NORBERG-HODGE H, MERRIFIELD T, GORELICK S. 2002. Bringing the Food Economy Home: Local Alternatives to Global Agribusiness. Zed Books, London.
- NOSKOVÁ M, MATOUŠKOVÁ LANKAŠOVÁ L, 2015. Komunitní zahrada: bezpečné místo pro trénink a pracovní začlenění osob se zkušeností s duševním onemocněním. KOKOZA o.p.s., Praha.
- OKVAT HA, ZAUTRA AJ. 2011. Community gardening: A parsimonious path to individual, community, and environmental resilience. *American Journal of Community Psychology* **47**:374-387.
- PLETÁNEK J. 1922. Zahrádkové kolonie v cizině a u nás. Ústř. svaz spolků pro zakládání a udržování záhradkových kolonií v Čsl. Republice, Praha.
- POKORNÁ R, KOKOZA O.P.S. 2020. Metodika zakládání komunitních zahrad. Odbor ochrany prostředí MHMP, Praha.
- RENTING H, MARSDEN T, BANKS J. 2003. Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning* **35**:393-411.
- SAMAN Z, RÁSKOVÁ P. 2019. Zahradnictví a zahrádkaření: Obrázková statistika z našich polí, sadů, vinic, parků a zahrad. Národní zemědělské muzeum, s.p.o., Praha.
- SIMON-ROJO M, RECASENS X, CALLAU S, VEJRE LH. 2016. From urban food gardening to urban farming. Pages 22-29 in Lohrberg F, Lička L, Scazzosi L, Timpe A, editors. *Urban Agriculture Europe*. Jovis Verlag, Berlin.
- SMITH J, JEHLIČKA P. 2013. Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies* **32**:148-157.
- SOVOVÁ L. 2014. Zahrádkářské kolonie jako příspěvek k alternativní produkci potravin? [Diplomová práce]. Masarykova univerzita, Brno.

- SOVOVÁ L. 2015. Self-provisioning, Sustainability and Environmental Consciousness in Brno Allotment Gardens. *Sociální Studia/Social Studies* **12**:11-26.
- SOVOVÁ L, KRYLOVÁ R. 2019. The countryside in the city? Rural-urban dynamics in allotment gardens in Brno, Czech Republic. *Moravian Geographical Reports* **27**:108-121.
- SOVOVÁ L, VEEN EJ. 2020. Neither Poor nor Cool: Practising Food Self-Provisioning in Allotment Gardens in the Netherlands and Czechia. *Sustainability* **12**:5134.
- SPEAK AF, MIZGAJSKI A, BORYSIK J. 2015. Allotment gardens and parks: Provision of ecosystem services with an emphasis on biodiversity. *Urban Forestry & Urban Greening* **14**:772-781.
- SPIPKOVÁ J, et al. 2016. Alternativní potravinové sítě – česká cesta. Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, Praha.
- SPIPKOVÁ J. 2017. Producing space, cultivating community: the story of Prague's new community gardens. *Agriculture and Human Values* **34**:887-897.
- SPIPKOVÁ J., PERLÍN R. 2013. Farmers' markets in Czechia: Risk and possibilities. *Journal of Rural Studies* **32**:220-229.
- SPIPKOVÁ J, VÁGNER J. 2018. Food gardens as important elements of urban agriculture: Spatio-developmental trends and future prospects for urban gardening in Czechia. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography* **72**:1-12.
- SPOLEK ZAHRADY U SMRKU z.s. 2021. Přírodní zahrada u smrku. Spolek zahrady u smrku z.s., Brno. Available from <http://www.prirodnizahrada.wz.cz/kdojsme.html> (accessed March 2021).
- STARÝ B. 1957. Zahrádkářův rok. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.
- ST. CLAIR R, HARMAN M, ARMITAGE RP, SHERRIFF G. 2017. The trouble with temporary: Impacts and pitfalls of a meanwhile community garden in Wythenshawe, South Manchester. *Renewable Agriculture and Food System* **33**:548-557.
- SVOBODOVÁ R. 2004. Zahrádkové osady v Česku [Diplomová práce]. Univerzita Karlova, Praha.
- ŠERÁKOVÁ A. 2018. Aplikace Na ovoce mapuje ovocné stromy a keře po celém Česku. Mediář. Available from <https://www.mediar.cz/aplikace-na-ovoce-mapuje-ovocne-stromy-a-kere-po-celem-cesku/> (accessed March 2021).
- ŠKANTOVÁ S. 2009. Principy ekologického zemědělství v samozásobitelství na českém venkově [Diplomová práce]. Masarykova univerzita, Brno.
- ŠPIČANOVÁ J. 2015. Význam udržitelného rozvoje v komunitních projektech [Bakalářská práce]. Univerzita Karlova, Praha.
- TURNER B. 2011. Embodied connections: Sustainability, food systems and community gardens. *Local Environment* **16**:509-522.
- UNFPA. 2007. State of World Population 2007. UNFPA Publications, New York.
- VAN DEN BERG AE, VAN WINSUM-WESTRA M, DE VRIES S, VAN DILLEN SME. 2010. Allotment gardening and health: A comparative survey among allotment gardeners and their neighbors without an allotment. *Environmental Health* **9**:74.
- VAN VEENHUIZEN R. 2006. Cities Farming for the Future: Urban Agriculture for Green and Productive Cities. IDRC, Ottawa.
- VAN VEENHUIZEN R. 2007. Profitability and sustainability of urban and peri-urban agriculture. FAO, Rome.

- VÁVRA J, DANĚK P, JEHLIČKA P. 2018. What is the contribution of food self-provisioning towards environmental sustainability? A case study of active gardeners. *Journal of Cleaner Production* **185**:1015-1023.
- VENN L, KNEAFSEY M, HOLLOWAY L, COX R, DOWLER E, TUOMAINEN H. 2006. Researching European 'alternative' food networks: some methodological considerations. *Area* **38**:248-258.
- VERONICA. 2006. Zahrádkářské kolonie města Brna optikou brněnské veřejnosti. Závěrečná zpráva z kvantitativní analýzy pro ZO ČSOP Veronica. Veronica, Brno.
- VĚSTNÍK ČZS, 1, RR ČZS 2000, Praha.
- VILJOEN A, BOHN K, HOWE J. 2005. *Continuous Productive Urban Landscapes*. Architectural Press, Burlington.
- VYHLÁŠKA 47/1963 Sb., Vyhláška Ústřední správy nákupu zemědělských výrobků o nákupu zemědělských výrobků od drobných uživatelů zemědělské půdy a o prodeji přebytků zemědělských výrobků.
- WAKEFIELD S, YEUDALL F, TARON C, REYNOLDS J, SKINNER A. 2007. Growing urban health: Community gardening in South-East Toronto. *Health Promotion International* **22**:92-101.
- WOHLLEBENOVÍ M & P. 2018. Jak se žije u Wohlebenů: Samozásobitelství v praxi. Kazda, Praha.
- WORLD FOOD SUMMIT. 1996. World food summit. FAO, Rome. Available from <http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm> (accessed April 2021).
- ZPRÁVY Z ÚSTŘEDÍ. 1945. Zprávy z ústředí a odboček. *Přítel zahrad* **11**:1.

